

Straf op succes

Het Nederlandse aardgas bezorgt velen hoofdbrekens. Deze schone energiebron heeft er weliswaar mede voor gezorgd dat Nederland met succes de energiecrisis kon doorstaan en dat de overheid over vele financiële middelen kon beschikken, maar gaf toch aanleiding tot het verwijt dat de regering de energiereserves slecht beheert. In zijn rede voor de Brabant-Zeeuwse Werkgeversvereniging op 21 augustus jl. wakkerde minister Lubbers dit verwijt n.b. aan. Ik zal de redenering van de minister kort samenvatten.

Door de grote aardgasvoorraad is Nederland een netto-exporteur van energie geworden. D.w.z., het voert meer energie uit dan in. Hierdoor heeft Nederland de beschikking gekregen over koopkracht die, omdat ze niet volledig werd geëffectueerd, leidde tot overschotten op de lopende rekening van de betalingsbalans. Zo kreeg Nederland een sterke externe positie. Door de flexibele wisselmarkt kon de gulden in waarde stijgen. Een opgewaardeerde gulden verslechtert echter de Nederlandse concurrentiepositie, waardoor de export wordt afgeremd. „Niet de nominale ontwikkeling van onze loonkosten in gulden op zichzelf, maar deze ontwikkeling in relatie met de positie van de gulden heeft onze positie verslechterd”, sprak de minister in niet zo fraai Nederlands.

Het aardgas heeft echter meer nadelige gevolgen, aldus de minister. Zoals reeds gezegd, vergroot het de koopkracht van de bevolking, terwijl het de economische bedrijvigheid beperkt. Het bedrijfsleven kwam voor hoge kosten te staan, die het slechts kon ontlopen door „het gewicht van haar investeringen meer naar het buitenland te schuiven”, zei Drs. Lubbers in weer niet zo fraai Nederlands. Hij vervolgde met „Nationaal gezien transformeren wij zo aardgaskapitaal naar rendabele bezittingen in het buitenland. Een bedenkelijke ontwikkeling”.

Ik vind dit soort van redeneringen gevaarlijk. Zij zijn alleen relevant onder de z.g. ceteris-paribus-clausule, maar daardoor volstrekt zinloos. Minister Lubbers bedreef een enge partiële analyse, die tot de conclusie leidt dat het aardgas eerder nadelig dan voordelig voor de nationale economie is. Met deze laatste zin doe ik de minister evenwel enig onrecht aan. Hij trekt deze conclusie niet. Hij beweert dat de werkelijkheid complexer is omdat de aardgasopbrengsten vele financieringsproblemen hebben opgelost. Niettemin heeft hij met zijn uitspraken heel wat misverstanden opgeroepen. Hoe komt dat?

Zoals gezegd, is deze partiële analyse zinloos. We kunnen alleen een goed inzicht in de gevolgen van de exploitatie van het aardgas op de Nederlandse economie krijgen met behulp van macro-economische modellen. Het is bepaald niet

onmogelijk dat zo'n model uitwijst, dat het aardgas per saldo de Nederlandse economie versterkt, ook al verslechtert het in eerste instantie de concurrentiepositie. Trouwens, er zijn ook nu bedrijven die economisch gezien zeer goed functioneren; minister Lubbers noemde de chemische sector en de veredelingsindustrie. Dat neemt niet weg — en minister Lubbers wijst daar terecht op — dat de Nederlandse economie met ernstige structurele problemen kampt. Het Nederlandse aardgas zou ons nu in staat moeten stellen een periode van slechter wordende concurrentiepositie te doorstaan. Maar zomin de overheid als het bedrijfsleven blijken erin te slagen, de baten van de voordelige energiepositie voldoende te benutten. Deze opmerking mag Drs. Lubbers in zijn eigen zak steken: hij is tenslotte minister van Economische Zaken.

Wat mag de oorzaak ervan zijn dat iemand dergelijke partiële opmerkingen over het aardgas maakt? Geen mens zal het in zijn hoofd halen, van een bepaald veel winst makend bedrijf te zeggen dat het de Nederlandse concurrentiepositie verslechtert en daardoor de economie voor ernstige problemen plaatst. Ik vermoed dat de oorzaak ligt in het feit dat de aardgasbaten vnl. worden benut voor de financiering van overheidsuitgaven, en niet een bestemming krijgen die de economische structuur helpt verbeteren. Aan overheidsbestedingen worden kennelijk stringenter maatstaven aangelegd dan aan particuliere bestedingen.

Dat feit zal ook de oorzaak ervan zijn dat herhaaldelijk de macro-economische misvatting opdoemt, dat de regering door haar aardgasbeleid aan potverteren zou doen. In plaats van de aardgasbaten te bestemmen voor energie-analyse en -investeringen, zo zegt men dan, financiert ze er de begrotingstekorten mee. Niemand kan echter op economische gronden beweren dat de aardgasbaten in de energiesector moeten worden gestopt. Van Philips wordt toch ook niet verlangd dat hij de opbrengst van zijn gloeilampen uitsluitend in de gloeilampensector investeert. Bovendien, wat zou ertegen zijn dat de overheid de energie-investeringen financiert uit een verhoging van de inkomstenbelasting. De bron waaruit die investeringen worden gefinancierd, is niet belangrijk. Bovendien wordt bij deze misvatting vergeten dat energie-investeringen bij afwezigheid van aardgas urgenter zijn dan bij aanwezigheid ervan.

De aardgassector moet als een normale economische sector worden beschouwd. Partiële analyses als die van minister Lubbers leiden er te gemakkelijk toe dat er een straf op succes wordt gesteld.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Straf op succes	837
Column CDU versus CDA, door <i>Drs. P. A. de Ruiter</i>	839
<i>Prof. Dr. W. A. A. M. de Roos:</i> Naar een integratie van economie en sociologie	840
<i>Drs. J. M. Verhoeff:</i> De spoorwegtarieven. De politieke grondslag en de bevordering van het openbaar vervoer	845
Notitie Telefoon, door <i>Drs. L. Hoffman</i>	847
<i>Drs. P. J. Eijgelshoven en Drs. C. G. M. Sterks:</i> Openbare financiën en natuurlijke hulpbronnen. Verslag van het dertigste congres van het International Institute of Public Finance	849
Bedrijfseconomie Beslissingsprocedures van de productie. Systeem Dynamica als hulpmiddel bij het opstellen van aggregaatplannen voor de productie (I), door <i>Drs. J. Joele</i>	852
Europa-bladwijzer Terugkeer van Frankrijk in de slang, door <i>Europa Instituut Leiden</i> ..	854
Boekennieuws A. B. Atkinson: The economics of inequality, door <i>Prof. Dr. J. Pen</i> ...	856
Model en mogelijkheid, door <i>Prof. Dr. Th. van de Klundert</i>	857
L. H. Klaassen en J. H. P. Paelinck: Integration of socio-economic and physical planning, door <i>Dr. P. Nijkamp</i>	858
Mededeling	858

Wist u dat er in Nederland maar één weekblad is dat objectieve informatie verschaft over actuele economische aangelegenheden? Nee?!, dan moet u gauw onderstaande bon invullen.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: **ESB**,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224. Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701. Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.*

Kopij voor de redactie: *in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

Abonnementsprijs: *f. 109,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 67,60 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).*

Betaling: *Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.*

Losse nummers: *Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

Advertenties: *B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam. tel. (010) 260 260, toestel 908.*

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

CDU versus CDA

Het al dan niet tot stand komen van het CDA heeft meer dan alleen maar een partijpolitieke dimensie. De geboorte van één christen-democratische partij kan belangrijke gevolgen hebben voor de politieke kleur en samenstelling van de regering die optreedt na het verscheiden van het kabinet-Den Uyl, en dus voor de toekomst van ons land. Het is daarom ook voor politiek andersdenkenden zinvol om even stil te staan bij het CDA-congres van zaterdag 23 augustus jl.

Het grote geschilpunt op dat congres, het evangelie als uitgangspunt voor het persoonlijk politiek handelen, zegt op zich natuurlijk weinig over de praktisch-politieke opstelling. Niet zo verwonderlijk daarom dat AR-fractie-voorzitter Aantjes ook de nodige adhesie-betuigingen voor zijn congresrede heeft ontvangen uit CHU-kring. Met name binnē de Beernink-vleugel heersen daar immers dezelfde principiële bezwaren tegen de formulering van de evangelische grondslag van het CDA. Op dit punt spreekt Aantjes dus duidelijk een deel van het kiezerspotentieel van de CHU aan. En dat alleen al zal voldoende reden zijn voor toenemende weerstand tegen die CDA-grondslag in CHU-kring.

Wat betreft de praktisch-politieke gezindheid valt er echter geen lijn Aantjes-Beernink te onderscheiden. Integendeel, ook zijn congresrede leert dat de eerste meer programmatische verwantschap heeft met mensen als De Zeeuw e.d., die een vooruitstrevende, met de Partij van de Arbeid samenwerkende, open partij willen, die links van het centrum van het politieke spectrum opereert. Aantjes' geïnspireerd betoog appelleert duidelijk aan de christenradicale traditie in het confessionele kamp en verschaft nieuw elan aan deze vooruitstrevende krachten. Zo bezien penetreert hij dus op de „kiezersmarkt” van KVP, PPR en vele politieke daklozen links van het midden. Zijn rede is

daarom meer dan alleen maar een geëngageerde, bewogen en principiële verhandeling over uitgangspunt én praktijk van politiek handelen. Zij is ook een weergaloos knap politiek bindmiddel van evangelische „preciezen” en politiek vooruitstrevenden, binnen en buiten zijn eigen partij. Het hoeft overigens geen betoog dat zijn — lange tijd wankel — positie binnen de ARP hiermee tevens flink is versterkt, zeker na Biesheuvels commentaar op Aantjes „loopgravenoorlog tegen het CDA”. Een onverstandig commentaar, zeker voor iemand die nog enig politiek gezag wil hebben, althans in eigen kring.

Biesheuvels reactie is niettemin wel begrijpelijk. Evenals vele andere confessionele voorstanders van hernieuwde samenwerking met de VVD zal hij begrepen hebben dat de kansen hierop na het CDA-congres, juist als gevolg van het verzet van Aantjes c.s., aanmerkelijk geringer zijn geworden. Deze, zo nadrukkelijk op het congres aanwezige, „restaurateurs” zien hun pogingen om tot een middenpartij te komen met een uiterst vaag programma (getuige althans het rapport van de CDA-programcommissie) gedwarsboemd door de overgrote meerderheid van de ARP, die een program wil hebben dat duidelijkheid verschaft, zowel wat evangelische basis als wat programinhoud betreft. CDU versus CDA, zou je kunnen zeggen.

Dat de drie partijen het alsnog eens zullen worden is echter niet uitgesloten. Of dat vóór de verkiezingen van 1977 één CDA, compleet met één gezamenlijke kandidatenlijst, zal opleveren is echter hoogst onwaarschijnlijk. Het be-

reiken van overeenstemming tussen drie partijen langs de weg van onderhandeling over de principiële grondslagen is een moeizaam proces. Men zal dan allicht naar andere wegen uitzien.

Zo'n andere weg is natuurlijk die van het alledaagse politieke handwerk, de parlementaire samenwerking tussen de drie confessionele partijen. Slaagt men erin deze reeds bestaande, zij het nog zeer broze, vorm van samenwerking meer reliëf te geven, dan is de kans groot dat via deze weg het CDA er toch vrij snel komt. Voorstanders daarvan zullen dus proberen parlementaire momenten te scheppen waarop die samenwerking extra aandacht zal kunnen krijgen.

Zo'n moment doet zich binnenkort weer voor, namelijk begin oktober tijdens de algemene en financiële beschouwingen over Troonrede en Miljoenennota. Dat moment is mede daarom zo belangrijk omdat naar veler gevoelen de regering, indien zij deze discussie overleeft, waarschijnlijk ook de eindstreep, d.w.z. de verkiezingen van 1977, zal halen. Maar dan wordt ook vrijwel zeker het beleid van deze regering tot inzet van de verkiezingen en stijgen de kansen op continuering van de huidige regeringscombinatie, indien zij goed uit de (stem)bus komt.

Een ander gegeven is dat — naar verluidt — de ontwerpbegroting voor 1976 op de nodige weerstanden stuit binnen de confessionele kamerfracties. Brengt men deze twee gegevens met elkaar in verband dan is de conclusie snel getrokken: het CDA à la Steenkamp, Schmelzer en Udink (zeg dus maar: CDU) zou dit najaar toch geboren kunnen worden, namelijk als praktisch-politiek uitvloeisel van een parlementaire actie tegen de uitgaven- en belastingplannen van de regering welke op een meerderheid kan rekenen. Dát te voorkomen zal veel stuurmanskunst vereisen: van de progressieve partijen, van het echte CDA..

Naar een integratie van economie en sociologie

PROF. DR. W. A. A. M. DE ROOS

Naar aanleiding van het symposium over „Economics and sociology: towards an integration”, dat de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Groningen op 9 en 10 september a.s. organiseert, schreef Prof. Dr. W. A. A. M. de Roos, hoogleraar economie aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, het volgende artikel. Dit artikel kan worden beschouwd als een overzichtartikel over de integratie van de economie en de sociologie. Aan de hand van de literatuur legt Prof. De Roos uit hoe en waarom die integratie plaatsvindt. Daartoe gaat hij in op de verschillen tussen beide wetenschappen en besteedt hij speciale aandacht aan de alternatieve, anti-orthodoxe, stromingen binnen de economie die een aanzet tot de integratie geven: de z.g. institutionele economie en de politieke economie.

Is orthodox economics asking the „really important questions” and is it seeking to answer these questions within a sufficiently comprehensive and evolutionary context?

R. A. Gordon

De Faculteit der Economische Wetenschappen van de universiteit van Groningen heeft 9 en 10 september a.s. een symposium georganiseerd met als thema „Economics and sociology: towards an integration”. Tot de inleiders *) behoren de Amerikaanse economisch socioloog N. J. Smelser, de institutionele economen Kapp en Gruchy, terwijl de Groningse universiteit wordt vertegenwoordigd door de hoogleraar Gadourek en T. Huppés. De laatste mag worden beschouwd als de auctor van dit symposium.

Wanneer een economische faculteit ertoe overgaat een symposium als het onderhavige te organiseren, mag worden geconstateerd dat de „curieuze schuwheid tussen au fond zo zeer verwante wetenschappen”, waarover Van Doorn vijftien jaar geleden met betrekking tot de economie en sociologie nog sprak 1), wel is overwonnen. Er zijn nog andere verschijnselen die daarop wijzen. Niet alleen in Groningen, ook in andere economische faculteiten kent men thans een leerstoel sociologie en in alle faculteiten der sociale wetenschappen een leerstoel economie. Deze institutioneel-organisatorische vormgeving wijst nog niet op een nauwe onderlinge samenwerking tussen beide wetenschappen, maar de wederzijdse erkenning moet er toch wél aan ten grondslag liggen. Hoe moeizaam die tot stand kwam, met name aan de kant van de economen, kan men nog nagaan in de recente

geschiedenis van de Nederlandse Economische Hogeschool, zoals door P. W. Klein beschreven 2). De inmiddels betere verstandhouding tussen beide disciplines kan verder blijken uit de aanwezigheid van twee sociologen onder de vijf preadviseurs voor de vergadering van de Vereniging voor de Staatshuishoudkunde in december van dit jaar over het werkgelegenheidsvraagstuk. Tenslotte mag nog worden gewezen op de gastvrijheid die permanent in dit economen-weekblad aan sociologen wordt geboden.

De compartimentalisering van het universitaire leven en de verbrokkeling van de problemen waarmee de maatschappijwetenschappen zich bezighouden roepen tegenkrachten op. Zij kunnen zekerheid brengen over geabstraheerde fragmenten, maar de totaal-visie op sociale structuren en sociale processen wordt er nauwelijks door verrijkt. De politieke machteloosheid tegenover omvangrijke sociale problemen van vandaag wordt wel verklaard met de gebrekkigheid van het inzicht in het totaal van de economische, politieke en culturele werkelijkheid. Wat we niet begrijpen, hebben we niet onder controle. Wanneer we de belangrijkste waarden, krachten en structuren in ons bestaan niet doorzien, zullen die ons leven gaan overheersen en het onmogelijk maken voorgestane veranderingen te realiseren.

De gespecialiseerde wetenschapsbeoefening die de technische facetten en middelen centraal stelt, komt steeds meer onder kritiek te staan. Zij loopt het gevaar de echte problemen, doelen en waarden te veronachtzamen ten bate van technieken, methoden en hulpmiddelen. De wetenschap mag niet in een gesloten verhullende cirkelgang terecht komen. Zij moet een open, creatief ontdekkingsproces blijven waarin echte problemen en zaken die voor de mens van werkelijk belang zijn aan de orde komen.

Integratie

Integratie van economie en sociologie betekent een verbinding van beide disciplines. Deze verbinding kan hecht zijn, maar het streven naar integratie kan ook minder hechte verbinding beogen.

In een studie over economie en integratie van sociale wetenschappen beziet Fleischmann de integratie van wetenschappen vanuit vier onderscheiden gezichtspunten 3). Men kan de afzonderlijke wetenschappen beschouwen als sociaal

* Voor het schrijven van dit artikel had ik nog niet de beschikking over de „preliminary reports” die voorafgaand aan het symposium zouden worden verspreid.

1) J. A. A. van Doorn, *Arbeidsmarkt en arbeidsbestel. Brugpijlers tussen economie en sociologie*, (oratie), Assen, 1961, blz. 16.

2) P. W. Klein, *De Nederlandse Economische Hogeschool. Hogeschool voor Maatschappijwetenschappen 1963-1973*, Rotterdam, 1974. Blz. 5 e.v.

3) G. Fleischmann, *Nationalökonomie und sozialwissenschaftliche Integration*, Tübingen, 1966, blz. 30 e.v.

instituut, als complex van problemen, als complex van onderzoekstechnieken en als een complex van uitspraken over de werkelijkheid. In de wetenschap als sociaal instituut wordt van personen verwacht dat zij samenwerken bij het tegemoet treden van bepaalde opgaven. De wetenschap als complex van problemen omvat in het geval van de empirische wetenschappen een geheel van vragen die de betreffende wetenschap tot de werkelijkheid richt. De wetenschap als complex van onderzoekstechnieken betreft de hulpmiddelen waarmee wordt getracht de problemen van de wetenschap op te lossen. Bij wetenschap als een complex van uitspraken over de werkelijkheid gaat het om de oplossingen die voor de gestelde problemen zijn aangedragen en die vooralsnog de toets der kritiek en de toets van het empirisch onderzoek hebben doorstaan.

Er is sprake van integratie op het institutionele vlak wanneer verschillende sociale wetenschappen in een faculteit zijn ondergebracht en onderling zijn afgestemd binnen een bepaald studieprogramma. Tevens wanneer in een onderzoeksinstituut verschillende disciplines zijn bijeengebracht. Zowel van het een als het ander zijn vele voorbeelden aan te wijzen.

Op het terrein van de problemen is integratie mogelijk door vragen die kenmerkend zijn voor een bepaalde discipline ook in een andere discipline te stellen. Fleischmann haalt als voorbeeld Schumpeter aan die bij een onderzoek naar het functioneren van de kapitalistische markteconomie de sociologische vraag stelt naar de sociale (te onderscheiden van de economische) stabiliteit van het instituut kapitalistische onderneming.

Met betrekking tot de onderzoekstechnieken vindt integratie plaats wanneer bepaalde methoden die in een vakdiscipline werden ontwikkeld en verfijnd ook in andere wetenschappen worden aangewend. Interview- en steekproeftechnieken werden vooral ontwikkeld in het sociologisch en sociaal-psychologisch onderzoek, maar werden daarna ook in de economische research toegepast. Op het symposium van 9 en 10 september a.s. zal Gadourek in het bijzonder spreken over convergentie en diversificatie in onderzoeksmethodes van economie en sociologie.

Wanneer over integratie van economie en sociologie wordt gesproken zal de aandacht overwegend uitgaan naar het vierde gezichtspunt waaronder de integratie kan worden gezien: de integratie van de wetenschappen in hun uitspraken over de werkelijkheid 4). Gezien het programma van het Gronings symposium zal daar de vraag wat de betekenis kan zijn van de resultaten van de sociologisch onderzoek voor de economische wetenschap centrale aandacht krijgen.

Sociologische theorieën kunnen bijdragen tot verheldering van economische theorieën. Het empirische gehalte van de theorie neemt toe en er wordt een meer adequate verklaring van de werkelijkheid bereikt, aldus Fleischmann. Radicaler dan Fleischmann stelt Hans Albert zich op wanneer de relatie economie-sociologie aan de orde is. Alle pogingen in het verleden om theoretische greep te krijgen op de economische werkelijkheid acht hij inadequaat. Hij vindt het onvoldoende om een supplement op het economisch denken aan te brengen door er fragmentarische theses van de andere sociale wetenschappen aan toe te voegen. Hij acht eerder een eenvoudige verandering van perspectief nodig, een revisie van de fundamenteel economische benadering. Hij wil een zo ingrijpende verandering dat radicaal wordt afgerekend met het onderscheid tussen economische, politieke en sociologische gezichtspunten 5).

Orthodoxe economie

De „scope” van de gangbare economische wetenschap is te beperkt. Men leert het economisch proces niet verstaan in zijn historische, sociale, politieke en culturele context. Economische wetmatigheden worden geformuleerd in een psychologisch, sociologisch en politiek vacuüm, zonder his-

torisch perspectief. Marktrelaties, die in het economisch denken centraal staan, worden gezien als een betrekkelijk autonoom deel van het maatschappelijke leven. Dat deel wordt niet alleen geïsoleerd van andere delen bestudeerd, maar er wordt ook nauwelijks rekening gehouden met factoren die overigens in het algemeen bij de verklaring van sociaal gedrag worden betrokken. De motivaties, attitudes en waarde-oriëntaties van individuen schijnen van weinig belang te zijn, evenmin als de groepen die op de markt optreden en de interne structuren daarvan.

Kern van het gangbare economische denken is de neoklassieke theorie. Deze vindt zijn oorsprong in het werk van Adam Smith en de andere economen van de Engelse klassieke school. Aan het eind van de 19e eeuw werd een synthese tot stand gebracht met de marginale analyse van de Oostenrijkse grensnutschool en enkele Amerikaanse economen en werd voortaan gesproken van de neoklassieke theorie. Deze theorie is voortdurend verbeterd en verfijnd, maar de centrale substantie ervan is dezelfde gebleven. De essentie is dat individuele economische subjecten, door hun inkomen te besteden dat zij voornamelijk met hun eigen productieve prestaties hebben verdiend, uitdrukking geven aan hun behoeften door de manier waarop ze dit inkomen verdelen over de goederen en diensten die op de markt beschikbaar zijn. Volgens de grensnuttheorie zullen zij hun inkomen zo verdelen dat de bevrediging, ontleend aan de laatste uitgegeven geldeenheid, voor een bepaald doel gelijk is aan die van de laatst uitgegeven geldeenheid voor een ander doel. Dan is de behoeftenbevrediging gemaximaliseerd. Via de markt wordt de producent geconfronteerd met de wensen van de consumenten. De producent is in de neoklassieke theorie uitsluitend gemotiveerd door winstverwachtingen. Stijgende en dalende behoeften bij consumenten komen via het marktmechanisme tot uiting in de hoogte van de prijzen. Voor de producent zijn prijswijzigingen signalen om met de productie uit te breiden of in te krimpen, voor nieuwe producenten om al of niet aan het productieproces te gaan deelnemen. Aldus zorgen zij ervoor dat de productie in overeenstemming is met de wensen van de consument. Wanneer door technische verbeteringen de productiekosten en daarmee de prijzen veranderen, zal de consument zijn bestedingspatroon herzien om opnieuw tot een maximale behoeftenbevrediging te komen. Zo wordt in de neoklassieke theorie het productiesysteem bepaald door de wil van de consumenten. Het individu is de uiteindelijke autoriteit als het gaat om de vraag wat er geproduceerd zal worden.

De neoklassieke conceptie is te typeren als utilitaristisch en rationalistisch. Het rationeel valulerend economisch subject maximaliseert de eigen behoeftenbevrediging, maar dank zij een atomistische maatschappijstructuur wordt daarbij niemand benadeeld.

Het onbeperkt streven naar de beschikking over goederen en comfort is een van de uitgangspunten van de gangbare economische wetenschap. Men houdt geen rekening met de ethische natuur van de mens. Mensen worden verondersteld maximaliserende automaten te zijn die mechanisch reageren in een institutioneel vacuüm. Uit de onderzoekresultaten van andere sociale wetenschappen is echter bekend dat menselijke beslissingen en handelingen ook van andere factoren afhankelijk zijn en van de sociale context waarin een beslissing wordt genomen. Er is een hoeveelheid research, aldus Hans Albert, die de betekenis van het aspiratieniveau op een bepaald moment, van de sociale normen en hun institutionalisering en internalisering, van referentiegroepen en van andere factoren voor het handelen van de leden van de samenleving aantoonst. „Es ist ausserordentlich

4) Ook Fleischmann heeft zich in zijn genoemde boek beperkt tot dit aspect van de integratie.

5) H. Albert, *Marktsoziologie und Entscheidungslogik. Ökonomische Probleme in soziologischer Perspektive*, Berlijn, 1967, blz. 500.

unwahrscheinlich, dass alle diese Ergebnisse ausgerechnet für das Verhalten von Personen im wirtschaftlichen Bereich der Gesellschaft ohne Bedeutung sind" 6).

Een waarschijnlijk nog fundamentele kritiek op de orthodoxe economie is mogelijk door te wijzen op haar gering informatief gehalte, haar beperkte empirische inhoud. „Die Immunisierung gegen den Einfluss sogenannter ausserökonomischer Faktoren führt zur Immunisierung gegen die Erfahrung überhaupt" 7). Vaak worden in het neoklassieke denken uitspraken en modellen immuun gemaakt voor empirische gegevens. Een veel gebruikt middel om uitspraken af te schermen tegen de mogelijkheid die uitspraken door empirische toetsing te weerleggen is de ceteris-paribus-clausule. Wanneer deze clausule niet empirisch kan worden geïnterpreteerd 8), onthoudt zij iedere empirische inhoud aan de betreffende uitspraak. Een uitkomst die afwijkt van de voorspelling kan men dan altijd toeschrijven aan het niet vervuld zijn van de voorwaarden. De ceteris-paribus-clausule bevat voor de betreffende uitspraak een onbeperkt alibi en leidt in het uiterste geval tot een volstrekte tautologie.

Beoefenaren van de economische wetenschap hebben steeds een goede training ontvangen in deductieve analyse, minder in empirisch onderzoek, al heeft de ontwikkeling van de econometrie hierin uiteraard wel verandering gebracht.

De disciplinaire matrix of wel het paradigma van de neoklassieke economie mag zijn betekenis hebben gehad voor een meer stationaire, harmonische samenleving in het verleden waar geproduceerde goederen evident schaars waren en economische machtsverhoudingen minder ongelijk, thans voldoet het paradigma niet meer voor de verklaring van grote delen van het economisch leven. Het zal eerder onze aandacht afleiden van economische conflicten, machtsverhoudingen, welvaartsverschillen op mondiaal niveau en grenzen aan de economische groei. „It is a formula for a quiet non-controversial life", aldus Galbraith, heterodox en sceptisch ten aanzien van de neoklassieke economie als altijd, echter: „The link between doctrine and reality cannot be stretched too far" 9).

Economie en sociologie

Naarmate de empirische inhoud van economische theorieën toeneemt, d.w.z. in hogere mate falsifieerbare veronderstellingen omtrent het gedrag van economische subjecten bevat, zullen de verbanden met sociologie en psychologie wellicht worden uitgebreid, is de verwachting van Klant 10).

Wat kan de sociologie voor de economie betekenen? Van volledige integratie van beide wetenschappen kan volgens velen geen sprake zijn, daar de sociologie een minder ontwikkelde, minder hechte vakdiscipline zou zijn dan de economie. De sociologie heeft geen hard centraal theoretisch probleem als de economie, die zich bezighoudt met het opheffen van schaarsteverhoudingen. Er is een verschil in convergentie, constateert Laeyendecker 11), binnen de economische wetenschap en de sociologie. De sociologie kent vooraan nog vele paradigmata.

Volgens Von Kempfski 12) is het triviaal in het algemeen aan de socioloog te vragen of hij aan het werk van de econoom kan bijdragen. Natuurlijk heeft hij heel wat te vertellen. Het is daarentegen interessant de socioloog te vragen naar zijn bijdrage voor de oplossing van een bepaald probleem of voor de verklaring van een bepaald verschijnsel. Zo zijn duidelijke bijdragen van de zijde van de sociologie gewenst en vaak ook reeds aanwijsbaar voor de verheldering van de theorie van het consumentengedrag, de theorie van de inflatie en de theorie van de economische ontwikkeling.

Tot het inzicht in de sociaal geconditioneerde gedragingen van de consument is belangrijk bijgedragen door Duesenberry. Duesenberry onderzocht het demonstratie-effect: iemands bestedingen ondervinden impulsen van de confrontatie met andermans kwalitatief beter goederen. Vooral nu in onze

welvarende samenleving urgente behoeften veelal zijn bevredigd, zijn er velerlei factoren die het consumptiegedrag beïnvloeden. Sociologisch onderzoek hiernaar lijkt erg relevant 13). Het consumentengedrag biedt vele illustraties ervan hoe men in de economische realiteit te maken heeft met sociologische categorieën als sociale stratificatie, sociale attitudes en statussymboliek.

Eveneens vraagt het hoogst actuele inflatieproces erom dat sociologische variabelen worden betrokken in de analyse van wat lange tijd is beschouwd als een materie die uitsluitend economen aangaat. Huppel heeft gewezen op het verband tussen het inflatieverschijnsel en het onzekere normbesef. Er zou een duidelijk verband zijn tussen het ontbreken van vaste normen en vaste prijzen 14). Naar de mening van Zijlstra is de kern van het inflatieprobleem dat de macht van bepaalde groepen die de lonen en prijzen omhoog drijven, groter is geworden dan de macht van de regeringen en de centrale banken, waarvan verwacht wordt dat zij de inflatie zullen tegenhouden. Het inflatievraagstuk wordt daarmee als een machtsprobleem gepresenteerd, voor de oplossing waarvan de sociologische inzichten onmisbaar zijn 15).

Het ontwikkelingsdenken in de economie vraagt meer nog dan het evenwichtsdenken om samenwerking met de sociologie. Degenen die de economische problemen van de ontwikkelingslanden bestuderen, staan in het algemeen meer open voor een sociologische inbreng dan degenen die onze eigen volkshuishouding tot voorwerp van hun analyse maken. Het gaat om opsporen van sociale voorwaarden voor economische ontwikkeling en om directe bijdragen tot het ontwikkelingsproces: „engineering social change". Als voorbeeld noemt L. H. Janssen de gewenste verhoging van de produktiviteit in de traditionele landbouw van de ontwikkelingslanden. Het blijkt uitermate moeilijk om boeren ertoe te bewegen om de gewenste verbeteringen in hun manier van werken aan te brengen. De socioloog zou niet alleen moeten verklaren waarom dat zo is, maar ook moeten adviseren hoe de weerstanden kunnen worden overwonnen 16).

Pleidooien voor integratie van economie en sociologie, hoe eloquent ook opgevoerd, zullen minder effect hebben dan bestudering van resultaten van vruchtbare concrete samenwerking. Een overzicht van wat is geschied op terreinen waar de verbanden tussen beide wetenschappen reeds is gelegd — met name op de hier genoemde terreinen van de consumptietheorie, de inflatietheorie en de theorie van economische ontwikkeling — zou een substantiële bijdrage kunnen betekenen tot uitbreiding van de integratie tussen de beide disciplines.

6) H. Albert, t.a.p., blz. 362.

7) H. Albert, t.a.p., blz. 364.

8) Door Klant aangeduid als de „ceteris paribus clausule III", zie J. J. Klant, *Spelregels voor economen*, Leiden, 1972, blz. 118.

9) J. K. Galbraith, *Economics and the public purpose*, Boston, 1973, blz. 27.

10) J. J. Klant, t.a.p., blz. 112.

11) L. Laeyendecker, *Problemen betreffende hedendaagse pluriformiteit in de sociologie*, Hoofdfiguren uit de sociologie, deel 2, Aula 528 blz. 238-268.

12) J. v. Kempfski, *Wirtschaftswissenschaft und Soziologie, Das Verhältnis der Wirtschaftswissenschaft zur Rechtswissenschaft, Soziologie und Statistik*, Berlin, 1964, blz. 238.

13) Zie hierover: P. Hunziker, *Erziehung zum Überfluss. Soziologie Konsums*, Stuttgart, 1972.

14) T. Huppel, *Economische sociologie of sociologische economie? De betekenis van de ruil theoretische sociologie voor de neoklassieke economie; een interdisciplinaire werkelijkheidsconceptie*, *Mens en Maatschappij*, 1974, nr. 2, blz. 126. Huppel zal op het Gronings symposium rapporteren over een nader onderzoek naar de relatie tussen inflatie en anomie.

15) Zie hierover: W. A. Arts, *Inflatie als sociologisch probleem*, *ESB* 2 juli 1975, blz. 646-648.

16) L. H. Janssen, *Over de verhouding van economie en sociologie in het ontwikkelingsvraagstuk*, *Maandschrift Economie*, jrg. 34, nr. 4, januari 1970, blz. 174.

Institutionele economie

De institutionele richting in de economische wetenschap mag worden beschouwd als een heterodoxe of alternatieve stroming die een reactie is op het neoklassieke denken in de economie en die daarbij streeft naar integratie met de andere sociale wetenschappen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat voor het symposium te Groningen twee bekende vertegenwoordigers van de institutionele economie als inleider zijn uitgenodigd, nl. Prof. A. G. Gruchy van de Universiteit of Maryland in de Verenigde Staten en Prof. K. W. Kapp van de Universiteit van Bazel.

Aan het begin van de institutionele stroming die zich sinds de aanvang van deze eeuw laat gelden, staat de Noors-Amerikaanse econoom Thorstein Veblen. Hij, zijn leerling Wesley Mitchell en John Commons gelden als de „founding fathers” van de institutionele economie. Gemeenschappelijke basis is de kritiek op de traditionele economische theorie, op de veronderstellingen daarin omtrent het menselijk gedrag en omtrent de universaliteit van de kapitalistische markteconomie. Men weigerde het marktmechanisme te accepteren als een adequaat voertuig om het belang van allerlei zaken tot uitdrukking te laten komen. De exponenten van de institutionele theorie waren van mening dat de traditionele economie geen effectief instrumentarium verschafte voor het verstaan en het gebeuren van een zich ontwikkelend economisch leven. De geschiedenis en de statistiek vonden volgens hen onvoldoende erkenning in de economische wetenschap. Met de nieuwe groepsvorming in het economische leven (vakbeweging, concerns, bedrijfsorganisaties) werd te weinig rekening gehouden. Men wilde nagaan hoe sociale, economische, politieke en culturele instellingen zich hadden ontwikkeld en wat die ontwikkeling betekende voor het economisch gedrag. Kortom, men beoogde een verruiming van de economische theorie mede door verbinding te leggen met de resultaten van andere sociale wetenschappen. Men wilde factoren erbij betrekken die de neoklassieke economie immobiel hadden gemaakt in „the intellectual deep freeze of ceteris paribus”.

Gordon heeft de institutionele economie belangwekkend getypeerd door opsomming van de volgende, de institutionele economie kenmerkende, proposities 17).

1. Het economisch handelen is in al zijn manifestaties sterk geconditioneerd door de institutionele omgeving en de institutionele omgeving wordt omgekeerd beïnvloed door het economisch handelen.
2. Dit interactieproces is een evolutionair proces. De omgeving verandert en daarmee veranderen de determinanten van het economisch gedrag. Vandaar de behoefte aan een evolutionaire benadering in de economie.
3. In dit evolutionaire interactieproces spelen conflicterende omstandigheden, veroorzaakt door de moderne technologie en de financiële instellingen van het moderne kapitalisme een belangrijke rol.
4. De economische discipline is meer geoccupeerd met conflictsituaties dan met harmonische verhoudingen waarin onbewuste samenwerking resulteert uit het vrije spel van krachten op de markt.
5. Daar conflict zo veel economische relaties beheerst en omdat deze relaties niet onveranderlijk zijn, is er ruimte voor en behoefte aan het maatschappelijk sturen van economische activiteit.
6. We moeten zoveel mogelijk kennis nemen van psychologie, sociologie, anthropologie en recht als we willen begrijpen waarom mensen handelen zoals ze doen in hun economisch rolgedrag.

Er is al gewezen op het heterodoxe en dissidente karakter van de institutionele economie. Door Van de Klundert worden de institutionele economen met de neomarxisten behandeld onder het hoofd maatschappijkritische economie 18). Joseph Dorfman, die in dezelfde serie lezingen in Berkeley optrad als Gordon, betitelt de vaders van de institutionele

economie als „intellectual rebels” 19) Kapp wijst op dit dissidente karakter van de institutionele economen ter verdediging van het tekort aan theoretische systematisering in hun werk. Hij is van mening „that as dissenters institutionalists have been preoccupied with a host of issues and have certainly not written the kind of massive textbooks which tend to systematize and to perpetuate a dominant school” 20). Het heeft hen behoed voor de vroegtijdige dogmatisering van hun opvattingen, maar de tijd is nu wel rijp, schrijft Kapp, om de concepten en theorieën van de institutionele economie te systematiseren.

Politieke economie

„Ein schneller Zauber hat sich in wenigen Jahren um dieses Wort gelegt . . .” 21). Het is mede daarom dat de — altijd nuchter denkende — economen zich nog al eens willen afzetten tegen het begrip politieke economie. Wat eronder verstaan moet worden is minder duidelijk dan onder het begrip institutionele economie, en daarmee hebben vele economen al moeite genoeg. Toch komt het me zinnig voor er aandacht aan te besteden gezien het thema van dit artikel.

In een recente publikatie waarin hij een eigen belangwekkende conceptie ontwikkelt van wat politieke economie zou moeten zijn, geeft Klaus Heinemann een overzicht van de diverse betekenisinhouden die in onze tijd schuil gaan achter de term politieke economie. Als eerste noemt hij de neomarxistische politieke economie. Het gaat daarbij volgens Heinemann om een gepolitiseerde wetenschap, die zich niet wil bezighouden met de theorieën van de gangbare „burgerlijke” economie en die de traditionele economische politiek alleen beschouwt als het crisismanagement van het laat-kapitalisme. De neo-marxistische politieke economie wijst de huidige maatschappelijke en economische orde niet alleen af op grond van haar ideologie, maar wil daartegen ook actief optreden. „Polistische Ökonomie wird damit nicht nur der Name für ein wissenschaftliches Fach, sondern für ein politisches Programm 22).

De betekenisinhouden van het begrip politieke economie die Heinemann naast de neomarxistische politieke economie onderscheidt laten zich als volgt samenvatten:

- de studie van uiteenlopende naar normatieve principes geconstrueerde economische stelsels;
- de poging de economische wetenschap van die restricties te bevrijden die ze zich heeft opgelegd door af te zien van een analyse van sociale en politieke determinanten van het economisch handelen en door de slechts op beperkte schaal gevoerde discussie over haar normatieve postulaten;
- wat thans algemeen als theoretische economie en economische politiek wordt beschouwd, maar met een sterk beroep op de economen om zich meer bezig te houden met praktische economisch-politieke vraagstukken 23).

17) R. A. Gordon, *Institutional elements in contemporary economics, Institutional economics. A series of lectures*, Berkeley, 1963, blz. 124/125.

18) Th. C. M. J. v. d. Klundert, *Maatschappijkritiek en economie; een methodologische beschouwing, Maandschrift Economie*, jrg. 33, nr. 8, mei 1969, blz. 361-379.

19) J. Dorfman: The background of institutional economics, *Institutional economics*, Berkeley, 1963, blz. 9.

20) K. W. Kapp, In defense of institutional economics, *Swedish Journal of Economics*, 1968, blz. 17.

21) L. Köllner, *Wirtschaftswissenschaft versus politische Ökonomie*, Stuttgart, 1973, blz. 7.

22) K. Heinemann, *Politische Ökonomie - Heute*, Tübingen, 1974, blz. 8.

23) Om het beeld volledig te maken wijst Heinemann ook nog op het gebruik van de term politieke economie in de *politicologie*. Het gaat daarbij om de economische theorie van de politiek waarin met de premissen en formele methodes van de theoretische economie politieke beslissingsprocessen worden geanalyseerd en mogelijke verbindingen en overeenkomsten tussen politieke en economische beslissingsmechanismen worden behandeld. K. Heinemann, t.a.p., blz. 9.

Toch laat Heineman zich door het tekort aan eenduidigheid van de term er niet van weerhouden als gemeenschappelijke noemer van datgene wat zich als politieke economie aanduidt, aan te geven: 1. de kritiek op de traditionele economische theorie en 2. het leggen van verbindingen met de economische sociologie. Het is met name hierom van betekenis de ofschoon enigszins diffuse, stroming van de politieke economie in verband met het onderhavige thema niet onvermeld laten.

Wanneer Heinemann zijn eigen conceptie van politieke economie ontvouwt, blijkt het normatieve denken hiervan een belangrijk element te zijn. De politieke economie heeft naar zijn opvatting onder meer tot taak de consequenties te onderzoeken van verschillende gerealiseerde en realiseerbare beslissingsmechanismen voor de normatieve waarden als vrijheid, rechtvaardigheid, kansen op gelijke invloed enz. 24). Het werktein van de politieke economie strekt zich daarmee niet alleen uit buiten de grenzen van de strikt economische wetenschap, maar ook buiten de grenzen van de wetenschap in het algemeen. Filosofische speculatie en ethische reflectie op de economische verschijnselen zijn haar niet vreemd. Elders heb ik uitvoeriger aandacht besteed aan het normatieve denken in de politieke economie 25).

Wanneer men nadenkt over de factoren die geleid hebben tot een toenemende voorkeur voor het begrip politieke economie, schrijft Dieter Schmidtchen in de laatste jaargang van *Ordo*, dan stuit men enerzijds op een modeverschijnsel, dus een massapsychologisch fenomeen, anderzijds op een onbehagen over de arbeidsverdeling tot nu toe op het terrein van de sociale wetenschappen en het isolement van de deeldisciplines 26). Er zij met nadruk opgewezen: wanneer van politieke economie sprake is, dient men onderscheid te maken tussen de auteurs die al of niet dogmatische, marxistische economie aanbieden en de auteurs die met politieke economie een nieuwe vorm van interdisciplinaire sociaal-wetenschappelijk denken beogen.

Van Tilburg via Amsterdam naar Groningen

Aan elke wetenschappelijke discipline mogen met name drie eisen worden gesteld, en wel: 1. systematisering van kennis en inzichten van de betreffende wetenschap; 2. toetsbaarheid van haar theorieën; 3. maatschappelijke relevantie van het onderzoek op het terrein van die wetenschap. Het lijkt ondoenlijk elk van deze criteria gelijktijdig en volledig te realiseren. In werkelijkheid krijgt nu eens het ene en dan weer het andere criterium de voorrang. In de bloeiperiode van de neoklassieke economie lag het accent in de economische wetenschap op de systematiek. Sinds de opkomst van de econometrie verschuift de aandacht naar het criterium van de toetsbaarheid. Sedert een aantal jaren vragen studenten en een nieuwe generatie economen om aandacht voor maatschappelijke relevantie van het economisch wetenschappelijk werk.

In het inmiddels bekende boekje *The political economy of the new left* waarin Assar Lindbeck zijn visie geeft op de ontwikkeling van de „radical economics”, met name in de Verenigde Staten, beschrijft hij een aantal probleemvelden in de economie die de conventionele economen zouden hebben verwaarloosd. Die probleemvelden zijn: 1. de verdeling van inkomens, welvaart en macht; 2. de vorming van preferenties en de effecten van de commerciële reclame; 3. de kwaliteit van het bestaan (arbeidsomstandigheden, methoden van besluitvorming, leefmilieu); 4. de grote kwalitatieve veranderingen van economische stelsels op lange termijn en de vergelijking van economische stelsels; 5. de interactie tussen economische en politieke factoren 27).

Voor een deel komt de kritiek van de „radical economics” neer op een gebrek aan interdisciplinaire samenwerking met politicologen, psychologen en sociologen. De afzonderlijke vakdisciplines hebben vaak het contact met de werkelijke maatschappelijke problemen verloren. Abstraherende iso-

lering van de elementen in de wetenschap is onvermijdelijk, doorslaggevend is of deze isolering middel of doel is. We moeten uitzicht hebben op de totaliteit. De keuze van onderzoek-thema's is vaak meer bepaald door overwegingen met betrekking tot beschikbare analytische instrumenten dan door substantiële problemen. Men hoeft geen aanhanger te zijn van Nieuw Links om te erkennen dat de vijf genoemde probleemgebieden, die economisch en sociaal van groot belang zijn, te weinig aandacht kregen.

Mij is niet bekend of en in hoeverre het initiatief tot het Gronings symposium directe impulsen heeft gekregen van het studentenprotest en van de „radical economics”. Los daarvan ben ik geneigd het symposium dat de aanleiding was tot het schrijven van dit artikel, te zien als de derde in een rij van conferenties aan Nederlandse economische faculteiten in de laatste jaren naar aanleiding van wat genoemd is de crisis in de economische wetenschap. Als eerste in die rij beschouw ik het in september 1970 in Tilburg gehouden congres onder de titel „Capitalism in the seventies”. Het mag gezien worden als de onmiddellijke neerslag van de woelige jaren van de studentenopstand die vooral aan de Tilburgse Hogeschool hard aankwam. Op het congres mochten alleen neomarxisten het woord voeren, twaalf in getal, o.a. Mandel, Altvater, Gorz. Wie het geloof niet aanhing was niet uitgenodigd. Pen, die zijn bezwaren tegen de neomarxistische economie nooit voor zich heeft gehouden, schreef in die dagen in *Het Parool* in antwoord op de vraag of hij niet naar Tilburg had gemoeten: „Ik ga daar allicht evenmin heen als naar een congres van lui die vliegende schotels zien overvliegen of die de aarde voor plat houden”. Ik ben er zelf nog wel een middag gaan kijken. Het was inderdaad griezelig om te zien hoe een menigte studenten vol heilige eerbied alleen maar luisterde naar de voorgangers op het podium.

Als tweede conferentie in de rij mag gelden het congres van economiestudenten aan de Vrije Universiteit (VESVU) in mei 1973 te Amsterdam, met als thema „Krisis in de economische theorie”. Volgens de aankondiging van het congres ging het erom het realiteitsgehalte, de functie van de theorie en haar onvermogen om op werkelijke maatschappelijke problemen vat te krijgen, naar voren te brengen. Men wilde „het wereldje van de economen met zijn gesloten circuit van symbolen, zijn inteelt van abstracties, zijn zelfkant van vooringenomen denkschema's” kritisch doorlichten. Ofschoon ook dit congres meer was geïnitieerd in radicale studentenkringen dan in de faculteit zelf kan niet worden ontkend dat het een evenwichtiger karakter had dan het Tilburgse congres enkele jaren eerder. Naast Joan Robinson, Ernest Mandel en Wim Boerboom hielden de VU-hoogleraren Knol en Goudzwaard een inleiding en was een discussie georganiseerd tussen Mandel en Schouten 28).

Nu, weer twee jaar later, het symposium dus van de Groningse economische faculteit over integratie van economie en sociologie. Zonder de golven van kritiek op de economische discipline in de voorbije jaren is het nauwelijks denkbaar. Zonder een aanpak als van dit symposium zou die kritiek echter ook nauwelijks een heilzame werking kunnen hebben.

W. A. A. M. de Roos

24) K. Heinemann, t.a.p., blz. 21.

25) W. A. A. M. de Roos, Het pleidooi voor politieke economie, *Maandschrift Economie*, jrg. 39, nr. 1, oktober 1974, blz. 23 e.v.

26) D. Schmidtchen, Politische Ökonomie, *Ordo*, 25e Band, 1974, blz. 233, zie ook blz. 253.

27) A. Lindbeck, *The political economy of the new left. An outsiders view*, New York, 1971, blz. 9-21.

28) Van het Tilburgse congres is het verslagboek verschenen bij van Gennep, Amsterdam, 1971, onder de titel: *Het kapitalisme in de jaren '70*, De lezingen en discussies van het VESVU-congres zijn verschenen bij de uitgeverij SUN, Nijmegen, 1973, onder de titel: *Krisis in de economische theorie*.

De spoorwegtarieven

De politieke grondslag en de bevordering van het openbaar vervoer

DRS J. M. VERHOEFF

De spoorwegtarieven zijn met ingang van 1 september 1975 met ca. 10% verhoogd. Naar aanleiding hiervan gaat Drs. J. M. Verhoeff, wetenschappelijk medewerker vervoerseconomie en havenconomie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, na in hoeverre deze beleidsmaatregel in strijd is met de doelstelling van de overheid, het bevorderen van het openbaar vervoer. De auteur bespreekt achtereenvolgens de grondslag, hoogte en structuur van de tariefverhoging. Daar de overheid, gezien de tariefverhoging, terugschrikt voor de financiële gevolgen van de bevordering van het openbaar vervoer, doet de auteur tot slot een suggestie tot een mogelijke beperking van de doelstelling. Hij pleit voor een selectieve bevordering, d.w.z. dat het openbaar vervoer alleen daar dient te worden bevorderd, waar het negatieve verschil tussen de maatschappelijke kosten en baten van de massa-motorisering op lange termijn de eventuele overheidsbijdragen ter dekking van de tekorten van het openbaar vervoer overtreffen.

Een kleine twee jaar geleden besteedden wij in dit tijdschrift in een tweetal artikelen enige aandacht aan de spoorwegtarieven 1). Het ging daarbij om de fundamentele vraag wat de grondslag voor de tarieven moet zijn nu dekking van de kosten der vervoersdienst, naar het zich laat aanzien, in de toekomst niet meer mogelijk zal zijn. Achtereenvolgens werden de mogelijke grondslagen der tarieven besproken en de grondslag bepaald die onder de huidige omstandigheden het meest in aanmerking komt. Deze huidige omstandigheden worden niet alleen gekenmerkt door de verliessituatie van de spoorwegen, maar ook door de wens van de overheid het openbaar vervoer te bevorderen.

Aansluitend op deze artikelen willen wij thans enige aandacht wijden aan de tariefverhoging die per 1 september jl. voor het loket staat. Hoewel, zoals wij in ons eerste artikel stelden, spoorwegtarieven altijd ter discussie staan wanneer er tariefverhogingen plaatsvinden, achten wij het thans noodzakelijk er enige aandacht aan te besteden. De mate van de verhoging, om en nabij 10%, doen ons met de commentaren in de couranten, soms zelfs in hoofdredactionele vorm, afvragen welk beleid de overheid voor ogen staat.

Het zal toch duidelijk zijn, dat het ombuigen van de vervoerspolitiek in die richting, dat de spoorwegen een sturende functie vervullen ten aanzien van het zich in de ruimte ontwikkelende vervoersproces in plaats van een dienende functie, de gemeenschap geld kost en veel geld zelfs. Het buitenland, met name Duitsland, is in dezen altijd een voorbeeld

geweest. Dat de overheid ernaar streeft dit bedrag zo laag mogelijk te houden, is vanzelfsprekend. Op grond van de bovengenoemde tariefverhoging moet echter worden aangenomen, dat de bevordering van het openbaar vervoer niet een zodanige prioriteit geniet, dat het beleid erop gericht kan zijn deze doelstelling ongeschonden te verwezenlijken.

Binnen de democratische spelregels is het een goed recht van de overheid zulk een beslissing te nemen. Zij staat immers voor de taak schaarse middelen op politieke gronden over alternatieve toepassingsmogelijkheden te verdelen. Gezien het feit echter, dat de overheid tot dusver nog geen kond heeft gedaan de bevordering van het openbaar vervoer te willen inperken, staat het ons als economist voornamelijk vrij in dit artikel de huidige tariefverhoging te confronteren met deze doelstelling en enkele aspecten daarvan te belichten 2). Daartoe zullen achtereenvolgens de grondslag, de hoogte en de structuur van de tariefverhoging worden bezien. Tot slot zal een suggestie worden gedaan tot een mogelijke beperking van de doelstelling.

De grondslag van de tarieven

De huidige grondslag van de tarieven is dualistisch van karakter, zoals wij in ons tweede artikel constateerden. Enerzijds zijn de tarieven gebaseerd op politieke overwegingen, anderzijds op de elasticiteit van de vraag naar vervoersdiensten. Door middel van voorgeschreven tariefverhogingen bepaalt de overheid het algemeen niveau der tarieven; daarbinnen mogen de spoorwegen voorstellen doen voor tariefdifferentiaties, met als voorwaarde dat deze leiden tot een beter bedrijfseconomisch resultaat. De ruimte die hiermede aan de spoorwegen wordt gegeven tot het voeren van een (beperkt) commercieel beleid, lijkt echter inmiddels door de overheid sterk beperkt. De kwestie rond de gezinskaart is hier een indicatie van.

Nu zijn binnen deze dualistische grondslag nog een tweetal uitgangspunten te onderscheiden. De eerste is, dat de overheid handelt vanuit een bepaald vervoersbeleid, waarbij op „gemeinwirtschaftlich” politieke overwegingen bepaalde grenzen worden gesteld aan een economische grondslag voor de tarifiering. Het tweede uitgangspunt is, dat de overheid de tarifiering baseert op budgettaire, korte-termijnover-

1) J. M. Verhoeff, De spoorwegtarieven (I): De grondslagen der tarieven, *ESB*, 12 december 1973, blz. 1072-1076. J. M. Verhoeff, De spoorwegtarieven (II): De keuze van de grondslag, *ESB*, 19 december 1973, blz. 1097-1102.

2) Uit een recente uitspraak van de bewindsman van Verkeer en Waterstaat, gedaan bij de beantwoording van schriftelijke vragen uit de Tweede Kamer over de *Oriënteringsnota Ruimtelijke Ordening*, blijkt dat de regering het openbaar vervoer toch duidelijk verder wil bevorderen. *NRC Handelsblad*, 12 augustus 1975, eerste pagina.

wegingen, die buiten een vervoersbeleid liggen en onvermijdelijk een ad hoc karakter dragen. Gezien het ontbreken van een op duidelijke doelstellingen steunend vervoersbeleid en het ad hoc karakter van de huidige en vorige tariefverhogingen is het duidelijk dat deze zijn gebaseerd op het laatstgenoemde uitgangspunt.

Dit uitgangspunt is uiteraard geen bestendige basis voor het verwezenlijken van een doelstelling. Op het departement wordt dit ook aangevoeld. In dit najaar beoogt de bewindsman van Verkeer en Waterstaat het Meerjaren Plan Personenvervoer (MPP) te presenteren waarin het vervoersbeleid ten aanzien van deze sector voor de komende 5 jaar is aangegeven en waarin wellicht de doelstellingen zijn geformuleerd waarop dit beleid steunt. Hiermede zou een overgangsperiode in de vervoerspolitiek van de overheid, ontstaan door de verliessituatie waarin de vervoersondernemingen in de jaren zestig zijn komen te verkeren — gedeeltelijk als gevolg van de wens van de overheid het openbaar vervoer te bevorderen — kunnen worden afgesloten en een nieuwe periode, waarin weer sprake is van een beleid op lange termijn, kunnen worden betreden. Daartoe zal in het MPP moeten worden aangegeven wat in de komende jaren de grondslag van de tarieven zal zijn. Dit kan in principe de huidige dualistische grondslag zijn, maar dan op basis van het eerste hiervoor genoemde uitgangspunt, waarbij vanuit een bepaald vervoersbeleid een economische grondslag voor de tarieven wordt beperkt. Deze grondslag houdt echter het gevaar in, dat het subtiële evenwicht tussen de spoorwegen als commerciële onderneming en de overheid als hoedster van het algemeen belang, zoals dit voor enkele jaren bestond, wordt verstoord en de grondslag een zuiver politiek karakter verkrijgt. Het beperken van de ruimte die de spoorwegen wordt gelaten inzake het nemen van initiatieven ten aanzien van de tarieven duidt er reeds op, dat deze ontwikkeling, analoog aan die van onze buurlanden, geenszins denkbeeldig is. Treedt de overheid te dominerend op, zowel ten aanzien van de vaststelling der normkosten als ten aanzien van de tarieven, dan wordt het commerciële handelen van de spoorwegen verstoord. Hiermede gaan de voordelen van de destijds bewust gekozen NV-structuur verloren. De spoorwegen worden dan een tak van overheidsdienst en zullen zich, eveneens analoog aan die van onze buurlanden, ontwikkelen tot een log, onhandelbaar vervoerapparaat.

Het zal duidelijk zijn, dat de bevordering van het openbaar vervoer vanuit zulk een apparaat moeilijk te realiseren is. Bevordering van het openbaar vervoer vereist dat snel kan worden gereageerd op veranderingen in de vraag naar vervoer. Men dient marktgericht te zijn mede om de kwaliteit van het vervoer enerzijds te handhaven en anderzijds door analyse van de toekomstige vraag te verbeteren 3). De spoorwegen als commerciële onderneming zijn hiervoor geëquipeerd. Met het oog op de bevordering van het openbaar vervoer moet het derhalve aantrekkelijker worden geacht de spoorwegen *meer* ruimte te geven ten aanzien van de vaststelling der tarieven. Gezien het bovengenoemde subtiële evenwicht tussen de spoorwegen en de overheid zal hierbij uiteraard moeten voorkomen, dat zoals in ons eerste artikel gesteld, de spoorwegen hun sociale en maatschappelijke functies in finesses uitleven, „as managing agents for a government, with major decisions taken for them” 4). Een grotere speelruimte is dan ook alleen mogelijk, indien de doelstelling waarnaar de spoorwegen zich hebben te richten, door de overheid duidelijk worden bepaald. Tot dusver ontbrak zulk een doelstelling, hetgeen het vaststellen van de hoogte der tarieven op basis van politieke overwegingen nog eens schrijnend in de schaduw van een surrogaat-beleid plaatst. Uit de doelstellingen die mogelijk in het MPP worden genoemd, is het voor de overheid thans echter wellicht tevens mogelijk een doelstelling voor de spoorwegen af te leiden en — uiteraard in samenspraak met deze — te formuleren.

Binnen het kader van de doelstelling kunnen de spoorwegen dan hun tarieven baseren op een economische grond-

TALENPRAKTIKUM AMERSFOORT

- * English in management
- * English in marketing
- * English in computing
- * English in banking
- * Français dans le domaine du management
- * Français économique et commercial
- * Wirtschaftsdeutsch

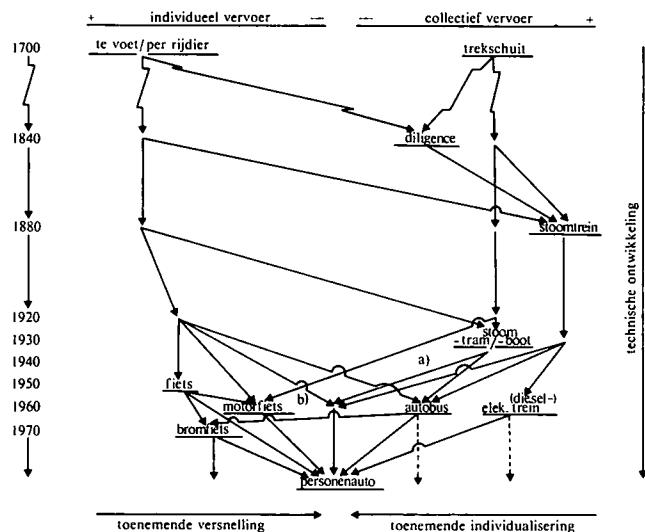
Inl. (033) 2 90 97

slag, gelijk een commerciële onderneming past. Zoals in de eerste twee artikelen uiteengezet, komt hiervoor onder de huidige omstandigheden het meest in aanmerking de grondslag, waarbij de tarieven worden gebaseerd op de vraagelasticiteit van de verschillende deelmarkten, dus — gelijk deze tarifiering in de vervoerseconomische literatuur bekend staat — „charging what the traffic will bear” 5). Deze tarifiering zou qua uitgangspunt aansluiten bij de tariefdifferentiatie die de spoorwegen thans binnen de hun toegemeten beperkte ruimte toepassen.

De hoogte van de tarieven

Wat de hoogte der tarieven betreft, zij gewezen op de economische ontwikkeling van de vervoerstechnieken en de daartoe behorende vervoermiddelen in het streekvervoer, zoals deze in de loop der tijd heeft plaatsgevonden. Het streekvervoer is de belangrijkste markt van de spoorwegen. Ofschoon het een functioneel bepaalde markt betreft, kan men deze markt ongeveer vatten in de afstand van 5 tot 35 km. In het schema zijn de belangrijkste lijnen van de economische ontwikkeling aangegeven. Stippellijnen duiden op overheidssteun. Ontwikkelingslijnen van weinig belang en incidentele relaties zijn, om het schema overzichtelijk te houden en daarmede haar functie te laten vervullen, niet ingetekend.

Schema. De economische ontwikkeling van de vervoerstechnieken en de daartoe behorende vervoermiddelen in het streekvervoer

- a) Ontwikkeling verloopt gedeeltelijk via (diesel-) elektrische tram en motorboot.
b) Incl. scooters.

3) Zie eveneens J. M. Verhooff, Het streekvervoer van streek, *ESB*, 20 december 1972, blz. 1204-1208.

4) De uitdrukking is van M. E. Beesley, *Urban and suburban transport*, 1971, blz. 66 (Engelse tekst). Verschenen als preadvies voor het 4e CEMT-congres.

5) Zie o.a. H. C. Kuiler, *Inleiding tot de vervoers- en havenconomie*, Universitaire Pers Rotterdam, 1973, hfst. 6.

Uit het schema blijkt, dat de economische ontwikkeling van de vervoerstechnieken en vervoermiddelen in de loop der eeuwen wordt gekenmerkt door twee subontwikkelingen, namelijk:

- een toenemende, gemotoriseerde versnelling van het individueel vervoer;
- een toenemende individualisering van het collectief vervoer.

Beide ontwikkelingen tenderen hierbij naar een gemeenschappelijk punt, belichaamd in de personenauto. In deze ontwikkelingen manifesteren zich overduidelijk de wensen van de reiziger ten aanzien van de wijze van verplaatsing. Hij streeft naar een grotere kwaliteit, waarbij onder kwaliteit kan worden verstaan al die variabelen die naast de prijs (= tarief) de keuze van het vervoermiddel van de reiziger bepalen, dus snelheid, noodzaak tot overstappen, privacy enz. Op grond van zijn appreciatie voor dit of gene vervoermiddel heeft hij in de loop der tijd niet alleen de economische ontwikkeling daarvan bepaald, maar ook richting gegeven aan de wijze waarop het vervoer technisch is en wordt verwezenlijkt. Daarbij is de reiziger kennelijk bereid, voorname-lijk als gevolg van de grotere welvaart, voor een grotere kwaliteit meer te betalen. Over het algemeen geldt immers, dat bij een vervoermiddel met een grotere capaciteit per rit de kosten lager zijn en bij een vervoermiddel met een grotere dienstnelheid hoger. Een indruk van de kosten die verbonden zijn aan een verplaatsing met de verschillende vervoermiddelen in het streekvervoer geeft tabel 1.

Tabel 1. Kosten van verplaatsing in het streekvervoer a)

Verplaatsing	Kosten (ct/km)	Opmerkingen
te voet	ca. 2	slijtage van schoeisel
per fiets	ca. 3 b)	all in bij 1.500 km/j.
per bromfiets	ca. 11 c)	all in bij 4.000 km/j.
per autobus	3,5 - 9 d)	tarief onder kostprijs
per tram	[12,5 c)	tarief onder kostprijs
per trein	8 - 22 f)	kleine auto all in
per auto	ca. 33 g)	

a) Van 1 volwassene per 1 september 1975.

b) Kleine auto in de prijsklasse van f 7.500 - f 8.000,—, gebruiksduur 3 jaar, afstand 20.000 km per jaar.

Goedkoopste auto bij het gunstige gebruik ca. 17 ct/km; duurste auto (benzinemotor) bij het ongunstige gebruik ca. 235 ct/km. Tarief taxi: 180 ct vaste aanslag en 120 ct per belaste km.

c) Eigen berekening aan de hand van: *Jaarverslagen RAI*; CBS, *Statistiek van het personenvervoer*, i.h.b. 1971; G. Hupkes, Het voetgangers- en tweewielersysteem (1), *Intermediair*, no. 26, 1975.

d) Dienstregingen diverse streekvervoerondernemingen.

e) Tramlijn Den Haag - Delft der NV Gemengd Bedrijf, Haagsche Tramweg Mij.

f) Tarieventabel 2e klasse NV Nederlandse Spoorwegen.

g) Kostentabellen ANWB, taxitarief, gemeente Rotterdam.

Uit de tabel kan de orde van grootte worden afgeleid van het bedrag, waarop de reiziger de kwaliteitsverschillen van de vervoermiddelen *minimaal* moet waarderen. Aangenomen mag immers worden, dat hij niet een hogere prijs voor een verplaatsing met een comfortabeler vervoermiddel zal willen betalen dan tot aan het punt waar de marginale kwaliteitswaardering gelijk is aan het marginale prijsverschil. Dit „break-even-point” is uiteraard subjectief bepaald en verschilt per categorie reizigers en naar omstandigheid.

Dit „break-even-point”, gedifferentieerd naar de verschillende deelmarkten, is belangrijk voor het bepalen van de hoogte der tarieven in het openbaar vervoer. Het verschil in kwaliteit tussen de trein en de auto — de „modal split” die de overheid de meeste zorgen baart — zal in de tarieven tot uitdrukking moeten komen, wil men niet worden geconfronteerd met een verschuiving in de „modal split” ten gunste van de auto. Uit tabel 1 blijkt echter, dat de nieuwe tarieven de kwaliteitsverschillen tussen de auto en de trein voor een aantal categorieën reizigers op niet meer aanvaardbare wijze weergeven. Met een gemiddelde bezettingsgraad van 2,3 personen, zoals deze voorkomt in de sociale en recreatieve sfeer 6), is de in de tabel genoemde auto voor een verplaatsing

Telefoon

Het universiteitsschap van Amsterdam heeft deze dagen besloten de telefooncentrale uit te rusten met een automatisch antwoordapparaat dat de volgende zin uitspreekt: „Het toestel wat u belt neemt niet op”. Het besluit daartoe om te voorkomen dat telefonistes deze zin tot in het oneindige zouden moeten herhalen. Het schap, geassisteerd door het Instituut ter Bevordering van Slecht Taalgebruik, blijkt echter over onvoldoende taalkundige eigenschappen te beschikken. Immers,

1. een toestel is nooit wat, maar altijd dat;
2. je belt nooit een toestel, maar een persoon;
3. een toestel kan nooit opnemen; zover is de techniek nog niet gevorderd.

Het schap heeft er bij de installateur van het apparaat op aangedrongen dat de stem natuurgetrouw klinkt. Degene die de universiteit belt, zal dan ook niet merken dat aan de andere kant van de lijn slechts een „machine” zit die maar een zin kent.

L.H.

kleiner dan 9 km, afgezien van de waardering der kwaliteitsverschillen, zelfs bij het oude tariefniveau al voordeliger dan een verplaatsing per trein. Een vergelijking van de out-of-pocket-expenses van een verplaatsing per auto en per trein zullen wij maar achterwege laten.

Bij het bepalen van de tariefverhogingen in de tijd, dient tevens rekening te worden gehouden met het feit, dat het „break-even-point” door de grotere welvaart steeds verder omhoog schuift, met andere woorden dat de kwaliteitsverschillen tussen de vervoermiddelen relatief steeds hoger worden gewaardeerd in geld. Deze grotere waardering geeft de weg aan naar de bevordering van het openbaar vervoer. In het opvoeren van de kwaliteit ligt de kracht van de spoorwegen besloten om de „modal split” te beïnvloeden, stelden wij reeds aan het slot van ons tweede artikel. Een nieuwe verhouding tussen de kwaliteiten van de vervoerstechnieken schept een mogelijkheid om tariefverhogingen door te voeren, die zelfs uitgaan boven de geldontwaardiging. Een indicatie hiervan geeft de introductie van het intercity-net in 1970. De grotere kwaliteit aan vervoersdiensten leidde destijds tot een groter aantal reizigers, ondanks de tariefverhoging in dat jaar 7). Wat de actie van de spoorwegen in de richting van een kwaliteitsverbetering verder kan en zal zijn, hangt uiteraard af van de doelstellingen die de overheid mogelijk vanuit het MPP formuleert.

De structuur van de tarieven

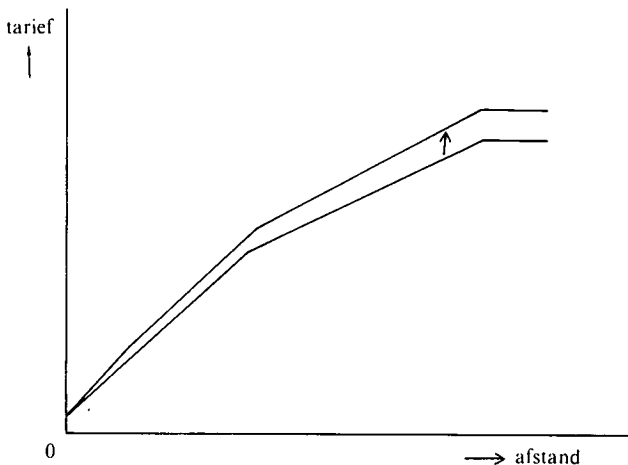
Met de huidige tariefverhoging wijzigt zich tevens de structuur van de tarieven. Deze wijziging komt tot uiting in een kleinere prijsdifferentiatie tussen het streek- en lange-afstandsvervoer en een grotere prijsdifferentiatie tussen het 1e en 2e klasse-vervoer, om ons tot de meest belangrijke deelmarkten te beperken. Hierbij wordt de eerstgenoemde wijziging ver-

6) CBS, *Statistiek van het personenvervoer*, 1971, inleiding gebaseerd op de uitkomsten van het onderzoek der Commissie Bevordering Openbaar Vervoer Westen des Lands.

7) NV Nederlandse Spoorwegen, jaarverslag 1970.

wezenlijk door het tarief op de korte afstand niet te verhogen en op de lange afstand relatief sterk. Er ontstaat dus een met de afstand minder degressief verlopend tarief, zoals de figuur aangeeft.

Figuur. Het verband tussen het tarief en de afstand van een enkele reis, 2e klas vóór en ná de tariefverhoging

In het licht van de vorige paragraaf moge duidelijk zijn, dat verkleining van de differentiatie tussen het streek- en lange-afstandsvervoer juist genoemd kan worden. De kwaliteiten van de trein komen op de lange afstanden relatief beter tot hun recht dan op de korte, hetgeen in de tarifiering tot uitdrukking kan komen. Een belangrijke factor voor de trein is hierbij, dat de tijd die heengaat met het voor- en natransport bij lange afstanden minder zwaar weegt dan bij korte, zodat de totale reistijd aantrekkelijk blijft ten opzichte van die van de auto. De kwaliteiten van de auto en de andere concurrerende vervoermiddelen, in het bijzonder de bromfiets, zijn mede door deze factor op de korte afstand over het algemeen aantrekkelijker.

Theoretisch zou de prijsdifferentiatie tussen het streek- en lange-afstandsvervoer op grond hiervan zodanig dienen te zijn, dat de tarieven van de spoorwegen progressief met de afstand stijgen. Praktisch is zulk een prijsdifferentiatie uiteraard niet te verwezenlijken. Het niet verhogen van de tarieven op de korte afstand spruit zelfs niet uitsluitend voort, of wellicht zelfs helemaal niet, uit de relatieve kwaliteitsverschillen van de trein en de andere vervoermiddelen op de verschillende afstanden, maar houdt (mede) verband met het streven naar tariefintegratie van de trein en de bus in het agglomeratievervoer. De tarieven tussen beide middelen van openbaar vervoer liggen, zoals de eerder besproken tabel aantoont, inderdaad nogal ver uiteen.

De grotere prijsdifferentiatie tussen het 1e en 2e klasse-vervoer moet in het licht van de vorige paragraaf minder onverdeeld gunstig worden genoemd. Op de lange afstand is deze grotere differentiatie nog wel verdedigbaar. Er is immers geen sprake van een zuivere tariefdifferentiatie in die zin, dat aan verschillende groepen reizigers voor dezelfde dienst verschillende tarieven worden berekend. Tegenover het verschil in tarieven tussen de 1e en 2e klasse staat een verschil in gerief, qua zitplaatscomfort en privacy. De hierboven besproken verhouding tussen de kwaliteiten van de trein en de auto op de lange afstand, laat het toe dit verschil in gerief hoger en, gezien het in de tijd opschuivende „break-even-point”, zelfs relatief hoger te tarifieren. De categorie reizigers, waar deze differentiatie betrekking op heeft, bestaat voor een aanzienlijk deel uit hoger gekwalificeerd personeel op dienstreis, dat meer kwaliteits- dan prijsgevoelig is.

Anders is de situatie in het korte-afstandsvervoer. Tot dusver stond ook hier tegenover het tariefverschil van de 1e en 2e klasse een verschil in gerief. De verhouding tussen de kwaliteiten van de trein en de andere vervoermiddelen is op deze afstand echter, zoals naar voren gebracht, een geheel andere. Deze verhouding laat, indien men althans bevordering van het openbaar vervoer op het oog heeft, in feite geen hogere tarifiering van dit gerief toe, laat staan een relatief hogere tarifiering. Betreft men hierbij tevens het feit, dat het verschil in zitplaatscomfort van de 1e en 2e klasse in het nieuwe stadsgewestelijk spoorwegmaterieel, de z.g. Sprinter, geheel geëlimineerd is, dan vraagt men zich af wat men met de grotere prijsdifferentiatie op de korte afstand in de 1e klasse reist, bestaat voor een aanzienlijk deel uit beter gesitueerden die niet de beschikking hebben over een ander vervoermiddel of dit niet willen gebruiken en voor het woonwerk-vervoer van de trein gebruik maken. Het is de vraag of dezen zich zonder meer in toenemende mate zullen laten discrimineren wat het tarief betreft.

Bevordering van het openbaar vervoer

Indien de overheid terugschrikt voor de financiële consequenties van de bevordering van het openbaar vervoer, hetgeen gezien de bovengenoemde tariefverhoging moet worden aangenomen, kan men zich afvragen in welke richting een beperking van de doelstelling dan wel zou kunnen worden gevonden. Het uitgangspunt van de doelstelling wijst hierbij de weg. De bevordering van het openbaar vervoer is er immers voornamelijk op gericht een wijziging in de „modal split” te verkrijgen ten einde de sociale kosten van de massamotorisering, zoals die in de jaren zestig op grote schaal op gang is gekomen, in ons qua ruimte beperkte land te verminderen. Dit houdt in, dat het openbaar vervoer bevorderd dient te worden, daar waar het negatieve verschil tussen de maatschappelijke kosten en baten van de massa-motorisering op lange termijn de eventuele overheidsbijdragen ter dekking van de tekorten van het openbaar vervoer zouden overtreffen. Over het algemeen zal deze situatie zich voornamelijk voordoen in de verstedelijkte gebieden van ons land.

Wij denken dus aan een *selectieve* bevordering van het openbaar vervoer. Hiermede verschilt onze mening van die van de overheid, zoals deze althans uit haar handelwijze naar voren komt. In plaats van de beperkte middelen (dunnetjes) uit te smeren over het gehele openbaar vervoer, pleiten wij voor het aanwenden van deze beperkte middelen op geselecteerde plaatsen. Dit nog afgezien van het feit, dat de ontwikkelingen zoals deze in het hiervoor besproken schema naar voren komen een ongenueanceerd bevorderen van het openbaar vervoer weinig zinvol maken, ook indien de beperkte middelen zouden worden verruimd.

Wat de consequenties van deze visie zijn voor de tarifiering van korte vervoersafstanden (in de verstedelijkte gebieden) laat zich uit de voorgaande paragrafen afleiden. Wat de eigentijdse aanpak kan zijn voor de problemen die uit deze visie rijzen met betrekking tot de reeds oudere doelstelling van de bevordering van het openbaar vervoer, namelijk de zorg voor de verplaatsingsmogelijkheden van bepaalde bevolkingscategorieën, is door ons in een elders geplaatst artikel besproken (8). De belangstellende lezer moge daarnaar worden verwezen.

J. M. Verhoeff

8) J. M. Verhoeff, Gemeenten en openbaar vervoer, *B & G*, uitgave van de N.V. Bank voor Nederlandsche Gemeenten en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, no. 2, 1975.

Openbare financiën en natuurlijke hulpbronnen

Verslag van het dertigste congres van het International Institute of Public Finance

DRS. P. J. EIJGELSHOVEN
DRS. C. G. M. STERKS

In de eerste week van september 1974 werd in Neptun (Roemenië) het dertigste congres gehouden van het International Institute of Public Finance. Het congres was getiteld: „Public finance and natural resources, with special reference to agriculture”. Er waren twee werkgroepen: Werkgroep A: „Openbare financiën en de landbouw”, en Werkgroep B: „Openbare financiën en de energiecrisis”. Eijgelshoven volgde werkgroep A en Sterks volgde Werkgroep B; hieronder doen zij hun verslag. Beiden zijn medewerker aan de Faculteit der Juridische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Groningen.

De Roemeense hoogleraar Iulian Vacarel besteedde in zijn bijdrage *Les finances publiques et l'agriculture* voornamelijk aandacht aan het wereldvoedselprobleem. Voor de in dit verband noodzakelijke bevordering van de agrarische groei in de ontwikkelingslanden zijn in de landbouw grotere bedrijfseenheden noodzakelijk. Indien buitenlandse kapitaalinvesteringen effectief bijdragen aan de agrarische (en industriële) groei in deze landen dienen zij, volgens Vacarel, te worden aangemoedigd o.a. via het verlenen van belastingfaciliteiten.

Het idee van grotere bedrijfseenheden komt ook voor in de bijdrage van de Japanner Kazuso Higo. In het paper *Public finance and agriculture in Japan* stelde deze auteur dat in Japan, door een achterhaald subsidiebeleid, een (nog steeds toenemende) rijstberg is ontstaan. In dit beleid is namelijk nog geen rekening gehouden met de daling van het aandeel van de rijst in het consumptiepakket van de gemiddelde Japanner. Wil Japan zich in de toekomst van een voldoende voedselvoorraad verzekerd zien, dan dient het landbouwsubsidiebeleid ertoe te leiden dat de productie beter wordt afgestemd op het gewijzigde consumptiepatroon; in dit verband dienen tevens maatregelen te worden genomen die grotere en meer efficiënte bedrijfseenheden bevorderen.

Hoe met name belastingen kunnen worden gehanteerd bij de bevordering van de agrarische groei staat centraal in de bijdrage van de Argentijn Jorge Macón: *The role of taxes in increasing agricultural production*. Macón maakte in zijn analyse een onderscheid tussen twee soorten producenten:

1. producenten wier economische beslissingen gebaseerd zijn op prijssignalen. Deze producenten, zo wordt

verondersteld, streven naar maximale winst;

2. producenten, die volgens een traditioneel (verouderd) patroon het land bewerken (hiertoe worden zowel gerekend de boeren, die slechts produceren om in hun eigen — minimale — levensonderhoud te kunnen voorzien, als de grootgrondbezitters in de steden, die zich niet bekommeren om een rationele verbouwing op hun gronden). Deze producenten, zo wordt verondersteld, reageren niet op de prijzen.

Er werd gediscussieerd over de vraag hoe in werkelijkheid het onderscheid tussen 1 en 2 wordt bepaald.

Het gebruik van de belastingen als groeibevoorderend instrument dient, aldus Macón, op deze twee groepen van producenten te worden afgesteld. De belastingen kunnen zodanig worden gehanteerd dat ze:

- via beïnvloeding van de inkomens van de producenten de productie bevorderen („push-to-production-approach”)
- via beïnvloeding van de kosten van de produktiefactoren de productie bevorderen („changing-factor-costs-approach”)

Ad a.

In dit geval wordt als belastinggrondslag een toegerekend inkomen genomen. Is het feitelijke inkomen groter dan het toegerekende inkomen, dan wordt dit inkomen relatief minder zwaar belast dan het feitelijke inkomen dat beneden het toegerekende inkomen ligt. De bedoeling van dit belastingstelsel is de minder efficiënte (groep 2) producenten ertoe te bewegen óf meer te produceren óf de productie te stoppen opdat

plaats wordt gemaakt voor meer (naar men hoopt) efficiënte producenten.

In de bovenstaande bijdrage is verondersteld dat bij groep 2 het inkomenseffect wél, maar het substitutie-effect (keuze tussen arbeid en vrije tijd) niet werkzaam is. De „push-to-production-approach” is minder van toepassing op winstmaximaliserende producenten. De belasting voor deze groep wordt daarom slechts geheven naar het toegerekende inkomen. Dit betekent dat het inkomenseffect voor de onder 1 genoemde producenten niet in die zin werkzaam is als zojuist beschreven. Om deze groep tóch tot meer produceren te dwingen, neemt men het feitelijke inkomen van de producenten uit groep 1 als belastinggrondslag. Het — methodologische — bezwaar dat Macón tegen deze redenering maakt, is dat er wordt verondersteld dat de landbouwproducent die naar maximale winst streeft geen homo economicus zou zijn. Wil men ook bij de onder groep 1 genoemde producenten een hogere productie bewerkstelligen, dan ligt volgens Macón toepassing van het onder b genoemde systeem meer voor de hand.

Ad b.

Bij een inelastisch aanbod van grond en een toenemende vraag naar consumptiegoederen, die een toenemende vraag naar grond veroorzaakt (verschuiving van de vraagcurve), stijgt de grondprijs voortdurend. Vergelijkt men in deze situatie grondbezitter en industriële producent, dan zullen, afgezien van loonkosten e.d., volgens Macón, de kapitaalkosten voor de industrieel gelijk zijn aan interest plus afschrijvingen en zullen de kosten voor de grondbezitter gelijk zijn aan interest minus relatieve prijsstijging van de grond. Dit verschil tussen interest en relatieve prijsstijging is meestal gering. Deze kostenstructuur leidt, volgens Macón, ertoe dat een winstmaximaliserende landbouwpro-

1) Voor de paper van P. C. van den Noort, *A comparison of two systems of agricultural policy for the EC* wordt verwezen naar zijn artikel: Baten en kosten van het Plan-Van Riemsdijk voor de Nederlandse landbouw, *Openbare Uitgaven*, nr. 2, 1974, dat hier grotendeels mee overeenstemt.

ducent relatief meer grond in gebruik zal nemen. Bij een inelastisch aanbod van grond betekent dit dat produktieverhoging door de ene producent slechts mogelijk is bij produktievermindering door de andere producent (die zijn grond verkoopt). Het doel van de belastingheffing dient in dit geval te zijn verhoging van de absolute grondkosten, waardoor arbeid en kapitaal relatief goedkoper worden. Dit heeft dan tot gevolg, aldus Macón, dat een winstmaximaliserende landbouwproducent relatief meer arbeid en kapitaal in gebruik zal nemen, met als gevolg een verhoging van de totale landbouwproductie, het doel van de belastingheffing.

Aan de onder b genoemde redenering kleven twee duidelijke bezwaren. Allereerst is het niet duidelijk waarom op de interestkosten van een stuk grond, de relatieve prijsstijging van grond in mindering moet worden gebracht. Het betreft hier namelijk een niet-gerealiseerd inkomen 2). Een tweede bezwaar is dat niet aannemelijk wordt gemaakt waarom grond verkocht wordt 3). Een mogelijke verklaring zou zijn om de relatieve waardevermindering van de grond te realiseren. Dit is dan wel een bevestiging van het voorgaande bezwaar. In dit geval is het bovendien beter te spreken van grondspectulanten in plaats van landbouwproducenten.

Verslag van werkgroep B. „Openbare Financiën en de Energiecrisis”

De papers waren meer beschrijvend dan analytisch en gingen meestal over de situatie in een enkel land. Er werd in hoofdzaak slechts gekeken naar de gevolgen van te nemen maatregelen op vraag, aanbod en prijs. Over een eventuele nieuwe olieboycot werd niet gesproken. Evenmin kwamen aan de orde: de invloed van de energiepolitiek op de inkomensverdeling en op de stabilisatie van de groei; de internationale samenwerking tussen olie-importerende landen; hun betalingsbalansmoeilijkheden ten gevolge van de gestegen olieprijs; de positie van de ontwikkelingslanden; de benauwende kwestie van de oliedollars.

Om bovenstaande redenen hebben wij gemeend ons te moeten beperken tot een uiterst korte beschrijving van de inhoud van de verschillende papers om daarna in te kunnen gaan op een aantal interessante punten die in de papers en de discussie naar voren zijn gekomen.

1. D. M. Holland en H. D. Jacoby (US): „Public finance and the energy crisis”

Er werd een overzicht gegeven van de Amerikaanse belastingwetgeving met betrekking tot de energiesector. Het bleek dat de olieproducenten daarin een gunstige uitzonderingspositie innemen.

De schrijvers spraken zich uit tegen het plan om een superwinstbelasting of iets dergelijks in te voeren om de grote winsten af te roemen die ontstaan zijn door de hoge wereldmarktprijs van olie. Zij zien de gunstige positie, waarin de olieproducenten zijn komen te verkeren, als een uitstekende gelegenheid om hen onder het gewone belastingregime te brengen.

2. H. Fischer-Menshausen (West-Duitsland): „European excise taxes on mineral oil in view of the present energy situation”

De auteur begon met een historisch overzicht van de ontwikkeling van de benzine-accijnzen in een aantal West-europese landen en merkte daarbij op dat de belastingpolitiek in het verleden sterk beïnvloed is door de overvloed aan olie en de (ook t.o.v. de prijs van andere energiebronnen) dalende olieprijs. Uit dat overzicht bleek ook dat de benzine-accijns tot 1950 een beschermende functie (steenkool) had en daarna steeds meer een budgettaire functie heeft gekregen.

T.a.v. het energieprobleem was hij pessimistisch. De politiek van de overheid zal gericht moeten zijn op beperking van het verbruik, vergroting van andere en ontwikkeling van nieuwe energiebronnen. Hij benadrukte daarbij het belang van internationale samenwerking o.a. op het gebied van de belastingharmonisatie.

3. R. W. Crowley (Canada): „Some issues in energy and public finance”

Crowley analyseerde de nationale en internationale gevolgen van de enorme investeringen die Canada van plan is te gaan doen in een pijpleiding naar Alaska. Dat deed hij aan de hand van een tweetal modellen. De informatie die hij daarover gaf was uiterst summier. Zelfs de karakteristieken van deze modellen werden niet vermeld.

4. H. J. Vartiainen (Finland): „The influence of factor endowment on the development of fiscal structure”

Hierin werd een poging gedaan om verband te leggen tussen de mate waarin een land beschikt over natuurlijke hulpbronnen in de meest ruime zin van het woord en de structuur van de overheidsfinanciën. Vartiainen ontwikkelde daartoe een soort fasentheorie en probeerde aan de hand daarvan ook aan te geven in welke richting de fiscale structuren zich op dit moment zouden moeten gaan ontwikkelen. Deze theorie is o.i. een zeer globale en tamelijke lege benadering.

Hieronder zal iets uitvoeriger worden ingegaan op een vijftal onderwerpen uit

de papers en de discussie naar aanleiding daarvan.

De omvang van het energieprobleem

Hierover liepen de meningen nogal uiteen. Deelnemers uit de verschillende EG-landen, die in het algemeen afhankelijk zijn van olie-importen, waren van mening dat er sprake was van een echte crisis en dat het tijdperk van volop goedkope energie ten einde gekomen is.

De aanwezigen uit landen die minder importafhankelijk zijn, vooral de Amerikanen, meenden dat er slechts sprake was van een overdreven reactie op een prijsstijging van olie, die enkel veroorzaakt was door kartelvorming binnen de olieproducerende landen. De Amerikaan Fiekowsky benadrukte dat er geen tekorten zijn, maar dat er enkel sprake is van een verschuiving van de ene energiesoort naar de andere. Voorlopig echter zal de prijsstijging naar zijn mening een dusdanig groot aanbod van olie oproepen dat op iets langere termijn de prijzen weer zullen gaan dalen. Volgens Holland en Jacoby moet men niet alleen rekening houden met de gestegen prijs, maar ook met de omstandigheid dat die prijs de eerstkomende jaren sterk kan schommelen en wel tussen \$ 4 en \$ 12 per barrel.

De sprekers uit de Oostblok-landen benadrukten telkens dat zo'n energiecrisis typisch iets is voor kapitalistische landen en dat in de geplande economieën zo iets niet kan voorkomen. Maar toch viel ook achter het eindeloze voorlezen van statistieken, die de enorme groei van de produktie moesten aantonen, een zekere bezorgdheid over de toekomstige energiesituatie te bespeuren.

Binnenlandse maatregelen bij een energiecrisis: marktmechanisme, prijscontrole of belastingmaatregelen

Achteraf zou volgens Holland en Jacoby een vrije werking van het prijsmechanisme de beste oplossing zijn geweest als wapen tegen de energiecrisis. Maar bij de aanvang van de crisis bestond er te veel onzekerheid en men was bang dat de prijs te sterk zou stijgen. Die onzekerheid was zo groot omdat de schatting van de tekorten vele, nogal duistere variabelen bevatte, zoals de effectiviteit van de boycot, de snelheid waarmee de gevolgen gevoeld zouden worden, de prijselasticiteit van de binnenlandse vraag en het binnenlandse

2) Macón, blz. 13: „On the other hand, the cost of land is represented by imputed interest minus income (door ons geëcursiveerd) provided by the increase of relative prices of land”.

3) Macón, blz. 14, „... a rural enterprise faced with the possibility of increasing its dimension, will choose to buy more land than to buy other factors and so its production will increase only by diminishing the production of other enterprises”.

aanbod, alsmede de gevolgen van de vrijwillige beperkingen. Hierdoor waren de eerste schattingen veel te pessimistisch, waardoor onnodig crisisverschijnselen werden gecreëerd. Ook scheen, volgens Holland en Jacoby, het vertrouwen in het prijsmechanisme door een grote schok in de economie te zijn verdwenen.

Volgens G. M. Brannon (US) was de belangrijkste reden om in te grijpen het feit dat de gestegen prijzen op de wereldmarkt zouden leiden tot grote „windfall profits” voor de binnenlandse producenten die in ongeveer tweederde van de Amerikaanse oliebehoefte voorzien. Hij betreurt het echter dat men is gaan ingrijpen via prijscontrole en dat men geen accijnzen is gaan heffen, want voor de economie als geheel hebben accijnzen aanzienlijke voordelen.

In de eerste plaats betekent heffing van een accijnzen en de daardoor veroorzaakte prijsverhoging een rem op het verbruik. Om de prijsgevoeligheid aan te tonen wees Brannon daarbij op het verschil tussen de Amerikaanse en de Europese auto's. Ten tweede heeft het gebruik van een prijscontrole belangrijke nadelige internationale gevolgen. Zij betekent een kunstmatig op hoog niveau houden van de binnenlandse vraag, een kunstmatig op peil houden van de olieimporten en bijgevolg een steun aan de hoge wereldmarktprijzen. Een van de doelstellingen van de nationale energiepolitiek moet volgens Brannon hoeveelhedsbeperking zijn, aangezien deze de enige methode is om de hoge wereldmarktprijzen te doorbreken. Men kan de vraag naar olie-import ook beperken door alternatieve energiebronnen te ontwikkelen. Het grote dilemma daarbij is echter dat wanneer die substituten er inderdaad in slagen de wereldmarktprijzen te verlagen dit wel eens een groot verlies op die substituten zou kunnen opleveren. Het grootste succes van een streven naar autarkie op het gebied van energie zou zijn dat die autarkie niet meer nodig is.

Zowel Holland en Jacoby als Brannon zien echter nog een betere oplossing dan het heffen van een accijnzen. Zij stellen voor om de grote hoeveelheid belastingvoordelen die er in de Verenigde Staten speciaal voor de olieproducenten zijn gecreëerd af te schaffen en deze producenten onder het gewone belastingregime te brengen. Dit wordt verdedigd op grond van het feit dat hierdoor de „windfall profits” verdwijnen en dat er gezien de hoge wereldmarktprijzen nog voldoende prikkels zouden overblijven om het binnenlandse aanbod uit te breiden. Holland en Jacoby wijzen met nadruk op het bijkomende voordeel dat hierdoor elke economische activiteit onder dezelfde belasting komt te vallen, waardoor er een eind komt aan de steeds verdere erosie van de belastinggrondslagen, zodat de „ruggegraad” van het belastingstelsel wordt versterkt. Bran-

non zegt verder dat het nooit duidelijk is geweest waarom de olieproducenten die gunstige behandeling genoten. Volgens Holland en Jacoby wegen de maatschappelijke baten (grotere olieproductie) in ieder geval niet op tegen de maatschappelijke kosten (verkeerde allocatie).

Winstbelasting of accijnzen

Brannon heeft een voorkeur voor accijnzen omdat deze beter zijn te richten dan een winstbelasting. Een accijnzen op eindprodukten maakt het mogelijk zelf te bepalen waar eventuele bottlenecks het zwaarst moeten drukken. Vartiaïnen verdedigt accijnzen omdat deze beter hanteerbaar zijn in een internationale context. Anderen verdedigen deze belasting omdat zij gemakkelijker is te harmoniseren.

Accijnzen op primaire energiebronnen of op eindprodukten?

Deze vraag is van weinig betekenis als de prijselasticiteit van de vraag naar primaire produkten (ruwe olie) even groot is als die van de vraag naar eindprodukten (benzine). Accijnzen op eindprodukten zijn beter te richten, maar accijnzen op primaire produkten zijn weer gemakkelijker te harmoniseren. Als men als doelstelling heeft het beperken van het gebruik, dan kan men de belasting het beste heffen op die plaatsen waar de absolute waarde van die elasticiteit het hoogst is.

De waarde van de vraag- en aanbodelasticiteit

Over de waarde van de prijselasticiteit van de vraag zijn verschillende opvattingen. Sommigen zijn van mening dat de absolute waarde van de elasticiteit hoger is bij primaire produkten dan bij eindprodukten vanwege de grotere substitutiemogelijkheden bij de primaire produkten. Brannon gaf enkele cijfers. Op korte termijn ligt de waarde van de prijselasticiteit van de vraag naar olieprodukten in de buurt van nul. Op lange termijn — 5 à 10 jaar — is de prijselasticiteit van de vraag naar olieprodukten ten minste 0,5 en bij een prijs van ongeveer \$8 per barrel zelfs hoger dan 1,0.

Ook over de prijselasticiteit van het aanbod werden cijfers genoemd. Brannon zei dat deze op korte termijn ongeveer gelijk aan nul zal zijn. Op lange termijn — voor niet-OPEC-landen — zal deze liggen in de buurt van één. Holland en Jacoby gaven enkele schattingen van het Amerikaanse Ministerie van Financiën. Zij noemden een waarde voor de aanbodelasticiteit van ten minste één op een termijn van drie tot vijf jaar. Bij een prijs van ongeveer \$7 per barrel zou volgens diezelfde bron een zodanig groot binnenlands aanbod worden geïnduceerd dat aan ca. 80 tot 90%

van de binnenlandse vraag kan worden voldaan.

Belastingharmonisatie

Artikel 99 van het Verdrag van Rome voorziet in de harmonisatie van de verschillende Europese belastingstelsels inclusief de accijnzen op olie. De Europese Commissie heeft een heffing op eindprodukten aanbevolen. Er is hierover echter nog geen beslissing genomen.

Volgens Fischer-Menshausen kan men geen snelle oplossing verwachten, aangezien het geen op zich zelf staand probleem is. Harmonisatie van accijnzen op olieprodukten is pas mogelijk nadat overeenstemming is bereikt over een aantal politieke zaken van algemene aard. Omdat het prijsniveau van energie in belangrijke mate wordt bepaald door de hoogte van de accijnzen, zal bijvoorbeeld ook een beslissing moeten worden genomen over de gewenste hoogte van de accijnzen in de toekomst.

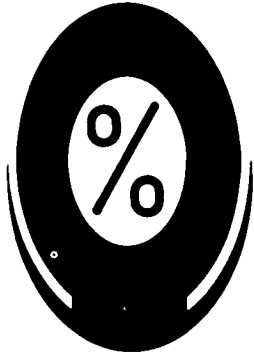
De prijzen, inclusief belasting, zullen de werkelijke kosten en schaarsteverhoudingen van deze produkten moeten weerspiegelen en behoren in overeenstemming te zijn met de prijzen van alternatieve energiebronnen. Volgens Brannon zijn de werkelijke marginale kosten van olie hoger dan de importprijs. De kosten van de geïmporteerde olie zullen namelijk een negatieve invloed uitoefenen op de wisselkoers en dat betekent dat de kosten voor andere importen stijgen en dat de exportopbrengsten dalen. De belastingen zullen voorts gericht moeten zijn op een beperking van de vraag naar olie door een buitensporige consumptie tegen te gaan en door een efficiënt energiegebruik te stimuleren.

Fischer-Menshausen voorzag een harmonisatie op een relatief hoog niveau omdat de overheden grote hoeveelheden financiële middelen ter beschikking zullen moeten hebben voor de ontwikkeling van nieuwe energiebronnen.

Conclusie

We kunnen vaststellen dat het congres niet op hoog niveau stond. Zowel de papers van de landbouwwerkgroep als die van de energiewerkgroep waren hoofdzakelijk van beschrijvende aard en gericht op slechts enkele facetten van de problemen die zij beschouwden. Verschillende belangrijke problemen bleven onaangeroerd. Het peil van de discussie werd voor een groot deel bepaald door de kwaliteit van de papers. Naar het valt te hopen zullen de auteurs van de papers voor het congres in Nice (1975) beter voor de dag komen.

**P. J. Eijgelshoven
C. G. M. Sterks**

Beslissingsprocedures van de produktie

Systeem Dynamica als hulpmiddel bij het opstellen van
aggregaatplannen voor de produktie (I)

DRS. J. JOELE

1. Inleiding

Systeem Dynamica (SD) is een methode om het gedrag (1) van sociale systemen te bestuderen, waarbij de nadruk valt op de dynamische (d.w.z. tijd-veranderlijke) aspecten en oorzaak- en gevolgketens, en daarin vooral de terugkoppelingsrelaties in systemen. Systeem Dynamica is in feite een toepassing van een aantal concepten die tot de verworvenheden in de technische wetenschappen behoren, op sociale systemen als (onder meer) ondernemingsorganisaties, stedelijke agglomeraties en bedrijfstakken. De ontwikkeling ervan vindt zijn oorsprong in de visie van Jay W. Forrester, dat vele organisatieverschijnselen het resultaat zijn van een aantal — vaak niet onderkende — systeemkarakteristieken, zoals positieve en negatieve feedback-loops, vertragingen en versterkingen. In het midden van de jaren vijftig vond Forrester voor zijn ideeën een vruchtbare voedingsbodem in MIT's Alfred P. Sloan School for Management; Forrester, die eerder zijn sporen reeds had verdiend met belangrijk onderzoekwerk in de elektronika, werd aangesteld als Professor in Management en kreeg de leiding over een „System Dynamics Research Group”. Hoewel ook door andere instituten 2) aan de ontwikkeling van Systeem Dynamica is bijgedragen, is toch MIT's SD-groep steeds het middelpunt geweest van de onderzoekactiviteiten op dit gebied.

In zijn eerste boek op dit terrein, *Industrial dynamics*, schreef Forrester 3): „Management education and practice are, I believe, on the verge of a major breakthrough in understanding how industrial company success depends on the interactions between the flows of information, orders, materials, money, personnel and capital equipment”. Hoewel de feitelijke ontwikkelingen wellicht enigszins zijn achtergebleven bij de aspiraties die Forrester destijds koesterde, zeker waar het de praktische toepassing binnen organisaties betreft, kan toch op een uitgebreide, en vooral veelzijdige lijst van grote onderzoek-

projecten worden gewezen. Bij wijze van illustratie kunnen we de volgende toepassingsgebieden noemen:

- Industrial Dynamics;
- Urban Dynamics;
- World Dynamics;
- Dynamics of Health Organizations;
- Dynamics of Developing Countries;
- Dynamics of Macro Economics;
- Energy Dynamics.

Deze rubriek wordt verzorgd door het
Bedrijfseconomisch Instituut van de
Rijksuniversiteit te Groningen

2. Systeem Dynamica versus andere methoden en technieken

Eén der aantrekkelijke punten van Systeem Dynamica is, dat men, mede dank zij de speciaal daartoe ontwikkelde computertaal *Dynamo*, relatief eenvoudige modellen kan construeren die zich lenen voor de simulatie; daarmee kan de gevoeligheid van het systeem voor exogene verstoringen worden getoetst, maar kan ook worden bestudeerd welk effect veranderingen in de besluitvormingsprocessen of de organisatie-structuur op het functioneren van de organisatie zullen hebben. Daarbij moet men zich echter realiseren, dat SD-modellen een beschrijvend karakter hebben, d.w.z. zij laten zien hoe een systeem zich, onder de gegeven externe omstandigheden, en op basis van een bepaalde structuur en beslissingsprocessen, in de loop van de tijd gedraagt. Het is voorspellend te gebruiken in de zin, dat men, op basis van kennis van het functioneren van het systeem, en verwachtingen t.a.v. de omstandigheden waaronder het zal moeten functioneren, het te verwachten toekomstige gedragspatroon kan voorspellen.

Een SD-model is echter geen analytische en optimaliserende oplossingsmethode voor detail- of aggregaatplanningproblemen. Dit fundamentele onderscheid is tegelijkertijd de zwakte én de sterkte van de methode. SD is zwak, in de zin dat het niet kan voldoen

aan de algemeen levende behoefte om in organisaties immer bestaande problemen eenduidig, en liefst optimaal, op te lossen. De keerzijde van de medaille is echter, dat SD ook niet gebonden is aan stringente randvoorwaarden die de praktische toepassing van nagevoeg alle analytische methoden beperken. Met een SD-model kan men, technisch gesproken, het gedrag van een systeem over een bepaalde tijdsperiode verklaren door juist alle factoren, die daarbij van belang zijn, in de beschouwing te betrekken. In tegenstelling tot de eerste industriële SD-modellen, die de nadruk legden op de representatie van de fysieke transformatieprocessen 4), en daarin enigszins de aan de ontwikkeling ten grondslag liggende ingenieursvisie reflecteren, wordt in latere SD-modellen het accent gelegd op de besluitvormingsprocessen in organisaties, hetgeen geheel in overeenstemming is met de moderne visie in de bedrijfsconomie. Het is een der sterkste punten van SD dat daarbij alle relevante variabelen kunnen worden opgenomen, zodat desgewenst multi- of zelfs interdisciplinaire organisatie-modellen kunnen worden opgesteld.

3. Systeem Dynamica als hulpmiddel bij de aggregaatplanning

Bij het plannen en beheersen van de activiteiten in een organisatie, oftewel het management-proces, kan Systeem Dynamica een belangrijk hulpmiddel zijn. Dit geldt zeker ook voor de fase van de aggregaatplanning, het onderwerp dat in deze reeks artikelen over

1) In de inleiding van deze artikelenreeks werd dit begrip gedefinieerd als een verzameling beslissingen, die de uitvoer vormen van een verzameling beslissingselementen.

2) Zoals Georgia Tech, Dartmouth, University of Mannheim.

3) J. W. Forrester, *Industrial Dynamics*, blz. 8, MIT, 1961.

4) Zie bijv. J. W. Forrester, *Industrial Dynamics*, hfst. 15, MIT, 1961.

bedrijfseconomie momenteel aan de orde is. SD moet daarbij, zoals we hierboven zagen, niet worden gezien als een instrument om tot een optimale of bevredigende oplossing van een bepaald planningvraagstuk te komen, maar veeleer als een methode „of studying the behaviour of (industrial) systems to show how policies, decisions, structure and delays are interrelated to influence growth and stability” 5).

Een systeem-dynamisch model heeft in het algemeen een aantal kenmerken, die verklaren waarom het een zinvol hulpmiddel is bij het voorbereiden van juist globale of aggregaatbeslissingen voor de produktie; we noemen daarvan de volgende.

a. Het laat zien hoe een organisatie zich, onder bepaalde externe omstandigheden, en bij een gegeven organisatiestructuur en beslissingsprocedures over een bepaalde tijdsperiode gedraagt. Het leent zich, zoals reeds werd vermeld, in beginsel voor simulatie van het gedrag onder alternatieve externe omstandigheden of onder invloed van veranderingen in de besluitvormingsprocedures, of de organisatiestructuur.

b. Het legt de nadruk op de bestuurlijke transformatieprocessen in een organisatie, waarbij moet worden geprobeerd alle factoren die voor het functioneren ervan relevant zijn, in de beschouwing te betrekken.

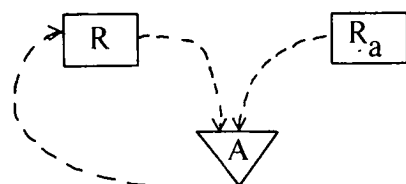
c. Het accent van de modelconstructie ligt op het representeren van de oorzaak- en gevolgetens in de besluitvorming, en daarin vooral op de terugkoppelingsrelaties, vertragingen en versterkingen, die voor een belangrijk deel het specifieke, dynamische karakter van een organisatie veroorzaken.

Deze kenmerken van een systeem-dynamisch model vertonen een sterke parallel met het karakter van de aggregaatplanning, waarin wordt geprobeerd „met behulp van de geaggregeerde variabelen (—) een uitspraak te doen over het niveau van die variabelen in een aantal aan elkaar gerelateerde perioden, die gezamenlijk de middellange termijn omspannen” 6). De kern van de aggregaatplanning is het zo goed mogelijk afstemmen van de produktiesnelheid per periode op de voor die periode geschatte vraag snelheid. Daartoe kunnen diverse instrumenten worden gehanteerd 7), waarvan de effectiviteit afhankelijk is van de specifieke situatie en de vastgestelde doelstellingen. Bij het zoeken naar een bevredigende mix van deze instrumenten kunnen simula-

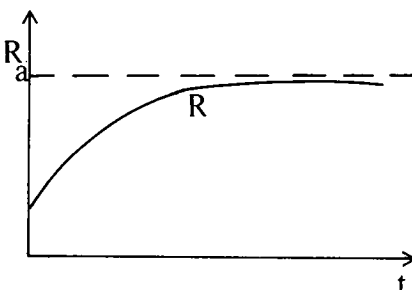
ties met een systeem-dynamisch model vaak een belangrijk hulpmiddel zijn. Zo zal in het later weergegeven voorbeeld worden gedemonstreerd hoe een wijziging van een beslissingsregel t.a.v. één van deze instrumenten het functioneren van de organisatie beïnvloedt.

De relevantie van het derde punt vergt wellicht nog enige toelichting. Veel meer dan men zich bewust is, speelt besluitvorming zich af volgens een terugkoppelingsmodel. Dat wil zeggen men neemt een bepaalde situatie waar, waardeert die, en vergelijkt deze waarde met een doelstellings- of aspiratiewaarde. Vervolgens zal men proberen een zodanige beslissing te nemen, dat de daaruit voortvloeiende actie het verschil tussen waargenomen en gewenste waarde zal verkleinen (zie figuur 1).

Figuur 1a

Figuur 1b

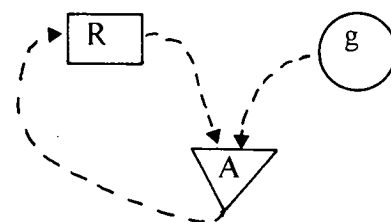
R_a = gewenste waarde
 R = werkelijke waarde
 A = actie

Dit is de meest eenvoudige vorm van een negatieve terugkoppeling, die gericht is op het wegwerken van ongewenste verschillen, en dus bijdraagt aan het tot stand komen van evenwicht binnen de organisatie.

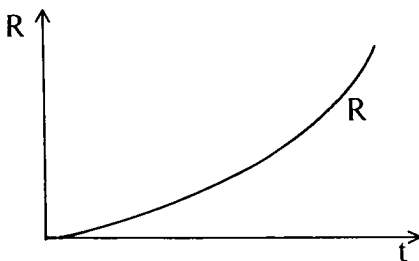
Besluitvorming kan ook zijn gegrond op positieve terugkoppeling; in dat geval is de beslissing primair een functie van de waarde van de waargenomen grootte, bijvoorbeeld de te ondernemen actie is het vergroten van de waargenomen omvang met een bepaalde fractie. Bijv., renteberekening leidt tot

het vergroten van de hoofdsom, waardoor vervolgens meer rente wordt verkregen enz. Een afschrikwekkend voorbeeld van een dergelijke positieve terugkoppeling is te vinden in de wereldbevolkingsgroei. De veranderingen in de Nederlandse bevolkingsgroei maken overigens duidelijk dat een dergelijke, aan het groeiproces ten grondslag liggende groeivoet, gelukkig zelf een beslissingsvariabele is (zie figuur 2).

Figuur 2a

Figuur 2b

R = werkelijke waarde van de gemeten grootte
 g = groeivoet
 A = actie

De kenmerken en gebruiksmogelijkheden van een systeem-dynamisch model zullen we proberen te illustreren aan de hand van een eenvoudig voorbeeld. Daarvoor echter zullen enkele elementen die bij het construeren van een dergelijk model een rol spelen nader worden toegelicht. Beide punten zijn het onderwerp van een volgend artikel.

J. Joelle

5) J. W. Forrester, *Industrial Dynamics*, blz. VII.

6) K. Boskma en M. Geersing, *Beslissingsprocedures van de produktie*, *ESB*, 9 april 1975.

7) In het in voetnoot 6 aangehaalde artikel worden er elf genoemd.

Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen, dan kunt u ESB onmogelijk missen.

Terugkeer van Frankrijk in de slang

EUROPA INSTITUUT LEIDEN

Op 10 juli jl. is Frankrijk teruggekeerd in de slang. In deze bladwijzer wordt na een korte schets van de voorgeschiedenis een overzicht verstrekt van de nagenoeg vergeefse pogingen van Frankrijk, om de lidstaten van de EG, wier wisselkoersen gezamenlijk zweven, te dwingen tot wijzigingen van het stelsel van gezamenlijk zwevende wisselkoersen. Voorts wordt enige aandacht geschonken aan het institutionele vraagstuk van de verdeling van bevoegdheden tussen de Raad en de centrale banken der lidstaten.

Voorgeschiedenis

De centrale banken van de lidstaten van de EG sloten op 10 april 1972 een akkoord inzake het beheer van de *financiering op zeer korte termijn* (z.g. *margevernavauwing*) 1). Dit akkoord trad op 24 april 1972 in werking. Het diende ter uitvoering van een Raadsbesluit 2) dat bepaalde dat het verschil op een bepaald tijdstip tussen de koers van de meest geapprecieerde en die van de minst geapprecieerde van de valuta's der lidstaten niet groter dan 2,25% mocht zijn. De fluctuatiemarge van 2,25% (de slang) zou zich binnen de fluctuatiemarge van de US-dollar van $2 \times 2,25\%$ (de tunnel) bevinden.

Interventie tot behoud van de slang zou plaatsvinden in valuta's van de lidstaten, terwijl interventie om de slang binnen de tunnel te houden in US-dollars zou gebeuren. Nadat op 13 februari 1973 de Amerikaanse dollar met 10% was gedevalueerd, besloot de Raad van Ministers, dat de fluctuatiemarges van de US-dollar niet langer in acht zouden worden genomen. De slang blijft niet meer in de tunnel; officieel is er geen tunnel meer.

In het akkoord van de centrale banken is het volgende interventiemechanisme tot behoud van de slang geregeld. De centrale banken van de lidstaten kunnen ten behoeve van interventie in elkaars valuta's middelen ter financiering op zeer korte termijn, tegen een koersgarantie en tot een onbeperkt bedrag, van elkaar verkrijgen. De saldi, die hieruit voortvloeien, worden door het Europees Fonds voor monetaire samenwerking verrekend op de laatste werkdag van de maand, volgend op de maand waarin de vervaldatum van hun afslui-

ting valt. Gemiddeld is de looptijd dus zes weken. De verrekening van de saldi is gebaseerd op de structuur van de monetaire reserves van het debiteurland en kan bestaan uit goud, reserve-middelen bij het IMF en valuta's.

In de korte geschiedenis van de slang zijn enkele lidstaten buiten de slang geraakt en hebben afgehaakt: Groot-Brittannië en Ierland (juni 1972), Italië (februari 1973) en Frankrijk (januari 1974). Deze landen hadden een te lage wisselkoers om deze binnen een afstand van 2,25% van de hoogst genoteerde wisselkoers van een lidstaat te houden. Ze gingen individueel zweven met de toezegging tot de slang terug te keren, zodra het koersverloop dit mogelijk zou maken.

Op de dag van Frankrijks terugkeer in de slang, 10 juli 1975, waren zodoende deelnemers aan het slangarrangement: Duitsland, drie Benelux-landen en Denemarken, terwijl Noorwegen en Zweden z.g. geassocieerd lid zijn 3).

De terugkeer van Frankrijk kwam niet onverwachts. De Franse wisselkoers kroop geleidelijk omhoog in de richting van de slang. In mei 1974 bevond zij zich 13% van de slang; in december 1974 nog slechts 6% en in mei 1975 bevond zij zich realiter binnen de slang.

Het merkwaardige was echter, dat deze feitelijke toestand niet automatisch tot de terugkeer van Frankrijk in het slangarrangement leidde. Frankrijk deed enkele „suggesties” om de stabiliteit van de pariteitsverhouding van de slanglanden beter te kunnen handhaven. Bij herhaling verzekerde de Franse minister van Financiën, dat deze „suggesties” geen voorwaarden voor het terugkeren binnen het slangarrange-

ment vormden, maar algemeen beschouwde men deze wel als zodanig.

Franse „suggesties”

De Franse „suggesties” zijn onder vier noemers te brengen en wel:

- verlenging van financieringstransacties op zeer korte termijn;
- afschaffen van goud als verrekeningsmiddel;
- vaststelling van een vaste koersverhouding tussen de valuta's der slanglanden en de Amerikaanse dollar;
- wijziging van het interventiemechanisme.

De eerste twee „suggesties” zijn door de Raad aanvaard; de laatste twee zijn ter bestudering op de lange baan geschoven. Wij laten ze hieronder achtereenvolgens de revue passeren.

a. Verlenging van financieringstransacties op zeer korte termijn

De kredieten, verkregen op zeer korte termijn, kunnen op verzoek van het debiteurland voor een termijn van drie maanden worden verlengd. Bovendien

1) Het akkoord is niet gepubliceerd. Een reconstructie uit officiële en niet-officiële publikaties in Documenten over de economische en monetaire unie, *Europese Monografie*, nr. 17, Deventer, 1974, document nr. 140. Beschouwingen over de lotgevallen van de slang in J. C. P. A. van Esch, Economische en monetaire unie, *Europese Monografie*, nr. 18, Deventer, 1975 (nog te verschijnen), blz. 53-56.

2) Vgl. document nr. 138 van *Europese Monografie*, nr. 17.

3) Een geassocieerd lid van het slangarrangement neemt wel deel aan de gemeenschappelijke interventie op de valutamarkten en het stelsel van financiering op zeer korte termijn, echter niet aan de voorziening tot *monetaire steun op korte termijn* (vgl. *Europese Monografie*, nr. 17, document nr. 91) en tot *financiële bijstand op middellange termijn* (idem, document nr. 115). Oostenrijk is ook op een of andere manier aan het slangarrangement verbonden, maar dit schijnt een losser verband te zijn dan een geassocieerd lidmaatschap.

kan vervolgens nog een verlenging met drie maanden plaatsvinden, maar dan moet er overeenstemming zijn tussen debiteur- en crediteurlanden. De omvang van de verlengde kredieten moet overigens binnen de voor de financiering op zeer korte termijn geldende plafonds blijven. Dit laatste was een Duitse eis.

b. Afschaffen van goud als verrekeningsmiddel

In de oorspronkelijk geldende regeling moest een debiteurland het krediet terugbetalen naar de verhouding van zijn monetaire reserves, namelijk in goud, deviezen en reservemiddelen van het IMF. Omdat de goudprijs op de goudmarkt veel hoger was dan de monetaire waarde, werd in feite niet in goud terugbetaald. De Franse eis, terugbetaling in goud af te schaffen, betrof dus slechts een hypothetisch geval en betekende het formeel vastleggen van een bestaande procedure. Overigens werd door Frankrijk niet uitgesloten dat er spelregels zouden worden opgesteld voor afwikkeling van schuldverhoudingen in goud, mits dit tegen de marktprijs en in overeenstemming tussen de geïnteresseerde landen zou gebeuren.

c. Vaststelling van een vaste koersverhouding tussen de slangvaluta's en de Amerikaanse dollar

Deze Franse „suggestie” had de strekking, de tunnel in enigerlei vorm weer opnieuw in te voeren. Frankrijk wenste (en wenst) een vaste relatie tussen de valuta's der slanglanden en de Amerikaanse dollar door middel van interventiezones, ten einde de dollarkoers boven een gewenst geacht minimumniveau te houden. Hiermede hing samen de onder d. te bespreken „suggestie”, interventies tot behoud van de slang in dollars te doen plaatsvinden.

Volgens de Franse opvatting betekent het ongecontroleerd zweven van de dollar een bedreiging voor zowel de ontwikkelingslanden als de industrielanden. De onderwaardering van de dollar ten opzichte van de gezamenlijke Europese valuta's zou in het bijzonder een bron van levendige bezorgdheid voor de Europese landen vormen. Het vaststellen van een communautaire waarde van de dollar op een redelijk niveau is een doelstelling die de Franse regering binnen de Europese Gemeenschap nastreeft.

Deze opvatting past in het beleid van Frankrijk, dat herstel van een mondiaal stelsel van vaste, doch aanpasbare wisselkoersen voorop stelt. De Franse president heeft de stelling verkondigd, dat de eigenlijke oorzaak van de economische moeilijkheden op wereldniveau is gelegen in de monetaire wanorde. De crisis zou eerder monetair dan economisch van aard zijn.

De Franse „suggestie” ten aanzien van

de dollar veroorzaakte bij andere lidstaten verbijstering, ja zelfs wantrouwen en maakte bijgevolg geen schijn van kans tot aanvaarding in de Raad. De Raad moest immers nog een gemeenschappelijk standpunt voor de jaarvergadering van het IMF in september innemen, onder meer op het stuk van de hervorming van het internationale monetaire stelsel. Door aanvaarding van deze Franse „suggestie” bij gelegenheid van de terugkeer van de Franse frank in de slang zou de Raad zich op dit punt impliciet vastleggen. De lidstaten wezen Frankrijk er op, dat over een dergelijke ingrijpende beslissing toch eerst overleg met de Amerikaanse regering moest worden gevoerd. Daartegen had Frankrijk overigens geen bezwaar.

d. Wijziging van het interventiemechanisme

Een „suggestie” die Frankrijk onmiddellijk ingevoerd wilde zien, betreft enkele wijzigingen in het interventiemechanisme zelf. Naar Frankrijks opvatting berust het functioneren van het mechanisme op het vermogen van het land met de minst geapprecieerde koers, om ongelimiteerd met zijn monetaire reserves de instandhouding van de slang te financieren. Deze Franse opvatting wekt de indruk, dat thans interventie tot behoud van de fluctuatiemarge van 2,25% slechts door het land met de zwakste valuta geschiedt. Minister Duisenberg heeft echter op 12 juni jl. bij gelegenheid van een toespraak voor de deelnemers aan de Internationale Monetair Conferentie 1975 nog eens uiteengezet dat zowel het land met de sterkste als dat met de zwakste valuta intervenieert 4). Aan beide flanken wordt de slang dus binnen de marge van 2,25% gedrukt.

Frankrijk stelt voor, dat beide landen die zich aan de flanken van de slang bevinden, interventies op hun valutamarkt plegen, omdat de verantwoordelijkheid voor het zich buiten de slang begeven niet altijd op de zwakste valuta rust. Niet altijd zakt de zwakste immers door de vloer; de sterkste kan ook door het plafond opstijgen, bijv. doordat zij aan speculatie is onderworpen. Deze gedeelde verantwoordelijkheid zou in de interventietechniek tot uitdrukking moeten komen. Bovendien zou interventie moeten plaatsvinden eer de buitenste wisselkoersen de flanken hebben bereikt. Zo komt Frankrijk tot de volgende interventieregel: vroegtijdige interventies, symmetrisch uitgevoerd door de beide landen wier koersen in uiterste posities verkeren. Bovendien heeft Frankrijk een voorkeur voor interventie in dollars. Op deze wijze zou men ongewenste ontwikkelingen op de valutamarkt kunnen intomen zonder de last eenzijdig op de zwakste valuta te leggen.

Een andere voorgestelde wijziging van het interventiemechanisme heeft de be-

doeling het stelsel soepeler te laten functioneren door een „taux de référence” in te voeren. Naast de omvang van de slang wil Frankrijk ook de absolute hoogte van de verzameling wisselkoersen beheersen. Deze gedachte past uiteraard bij het wederinvoeren van de tunnel. De „taux de référence” zou onder meer moeten worden aangepast, wanneer een valuta de slang dreigt te verlaten. Ook wordt de mogelijkheid geopperd, een valuta vrijaf te geven om de markt gelegenheid te verschaffen tot het vaststellen van een nieuwe „taux de référence”. Zelfs zou het mogelijk moeten zijn tijdelijk „zones de dépassement” te creëren.

Een andere suggestie betreft de omvang van de slang. De huidige marge van 2,25% zou ter discussie moeten worden gesteld. Uiteenlopende ontwikkelingen van betalingsbalansen van slanglanden zou een grotere marge kunnen rechtvaardigen, en zou tevens de terugkeer van niet-slanglanden, zoals Italië en Groot-Brittannië, in de slang kunnen bevorderen. Ook het vergroten van de quote voor het verlenen c.q. ontvangen van de monetaire steun op korte termijn en de financiële bijstand op middellange termijn zou het doen functioneren van het mechanisme soepeler doen verlopen.

Tenslotte wordt nog gewezen op de mogelijkheid, de fluctuatiemarge uit te drukken als de maximaal toegestane afwijking voor elke valuta ten opzichte van de monetaire rekeneenheid.

Positie van de Raad

De voorgenomen terugkeer van Frankrijk in de slang en de mogelijke toetreding van Zwitserland als geassocieerd land heeft de aandacht gevestigd op het vraagstuk, wie beslissingsbevoegd is ten aanzien van het slangarrangement. Het besluit tot het slangarrangement werd op 21 maart 1972 door de Raad en de vertegenwoordigers van de regeringen der lidstaten genomen; de uitvoering ervan werd aan de centrale banken opgedragen. De wijziging van het slangarrangement in maart 1973 werd in een verklaring vastgelegd, waarin de Raad van de beslissingen van de regeringen der lidstaten kennis nam 5).

4) „How do we keep our exchange rates together? Technically, this is done by central bank intervention in the market as soon as the margin between one currency and another approaches two and a quarter of one per cent. If for instance the Deutsche mark reaches the back of the snake and the guilder is in the belly, the Netherlands Bank starts selling Deutsche marks and the Bundesbank starts buying guilders, in order to narrow the margin between the two to 2,25%. Occasionally intervention in dollars occurs, after consultation between the central banks”. *Nederlandse Staatscourant* van 12 juni 1975.

5) Vgl. *Europese Monografie*, nr. 17, document nr. 154.

Uittreding uit het slangarrangement beruiste eveneens op een besluit van de regering van een lidstaat, die daarvan mededeling aan de Raad deed.

De beslissing tot het wijzigen van het slangmechanisme op grond van de Franse „suggesties” is feitelijk genomen door de centrale banken en de Raad van Bestuur van het Europees Fonds voor monetaire samenwerking. De Raad heeft op zijn vergadering van 10 juli jl. hiervan met voldoening kennisgenomen.

Ten aanzien van een mogelijke toetreding van Zwitserland tot het slangarrangement heeft de Raad de beslissingsbevoegdheid aan zich gehouden. Dit zou dan ook een politieke beslissing van grote importantie zijn.

De positie van de Raad op het gebied van de monetaire politiek is hiermee iets aangescherpt. Toch blijft de verhouding tot de centrale banken nog onduidelijk. Reeds in een vroegere bladwijzer hebben wij de positie van het Comité van presidenten van centrale landen besproken 6). Deze bleek binnen het verband van de instellingen vrij obscuur te zijn. Het Comité verstrekt openbare adviezen noch jaarverslagen. Na het verschijnen van die bladwijzer heeft het Nederlandse lid van het Europees Parlement Scholten een schriftelijke vraag 7) aan de Raad gesteld. Hij vroeg of de Raad bereid was in overleg met het Comité van presidenten van centrale banken te bevorderen dat het Comité in het vervolg jaarlijks verslag uitbrengt aan het Europees Parlement, de Raad en de Commissie. Het antwoord van de Raad is er een duidelijke manifestatie van dat de Raad (een politiek orgaan) geen greep heeft op het Comité van

presidenten van de centrale banken (een technisch orgaan). Het luidt:

„De Raad is bereid, de mogelijkheid na te gaan om het Comité van presidenten van de centrale banken te verzoeken jaarlijks verslag uit te brengen over zijn werkzaamheden, indien het Europees Parlement hierom verzoekt”.

De akkoorden van de centrale banken over de financiering op zeer korte termijn en de monetaire steun op korte termijn zijn nooit gepubliceerd. Sinds de oprichting van het Europees Fonds voor monetaire samenwerking (1 juni 1973) is het beheer van deze voorzieningen en de bundeling daarvan in een nieuwe regeling aan het Fonds opgedragen 8). Ten overvloede is bepaald, dat deze overeenkomsten door het Fonds worden overgenomen als regels van beheer. Aangezien het Fonds binnen de Europese verdragen functioneert, zijn de monetaire akkoorden ons inziens sinds 1 juni 1973 beleidsrichtlijnen van een Gemeenschapsorgaan geworden. Om deze stelling te toetsen heeft het Leidse Europa Instituut vorig jaar een brief aan het Fonds gericht met het verzoek, de tekst van de overeenkomsten toe te zenden. Op deze brief is geen antwoord ontvangen. Maar ja, het bestuur van het Fonds bestaat dan ook uit de leden van het Comité van presidenten van de centrale banken van de lidstaten.

Conclusie

De lotgevallen van de slang vormen een schoolvoorbeeld van het niet of slechts gebrekkig functioneren van

coördinatie van het economisch beleid van de lidstaten. Daardoor ontstaan divergenties in dit beleid, hetgeen resulteert in uiteenlopende niveaus van wisselkoersnoteringen en verbreking van het slangarrangement. Het bijtrekken van de individueel zwevende wisselkoersen binnen de slang moet via bijstelling van het interne evenwicht van de volkshuishouding van de betreffende lidstaat plaatsvinden. Dus via het werktuig van de beleidscoördinatie en niet door het slangarrangement losser te maken, waardoor men de monetaire integratie in benedenwaartse richting zou aanpassen aan het niveau van de gebrekkige coördinatie van de economische politiek. Dit laatste is eigenlijk het oogmerk van Frankrijk.

Wanneer de Raad het Franse beleid zou volgen, zou een soort omgekeerd parallelisme in de zin van samengaan van economische en monetaire integratie ontstaan. De reeds tot stand gekomen monetaire integratie kan slechts standhouden, indien de economische binnen redelijke termijn volgt.

Europa Instituut Leiden

6) De rol van de centrale banken in de Europese Gemeenschappen, *ESB*, 10 juli 1974, blz. 600-603.

7) Schriftelijke vraag nr. 545/74 van 4 december 1974, antwoord van 23 januari 1975, *Publikatieblad EG*, 1975, nr. C 47/9.

8) Verordening van de Raad van 3 april 1973, *Europese Monografie*, nr. 17, document nr. 160.

A. B. Atkinson: The economics of inequality. Oxford, Clarendon Press, 1975, X + 295 blz., £ 1.90.

Dit is een tamelijk „gewoon”, degelijk boek over de inkomensverdeling. In het begin ziet het er even naar uit dat het thema wat meer normatief en sociologisch zal worden; Atkinson definieert namelijk *inequality* als ongelijke behandeling van gelijken, waardoor reeds de titel van zijn boek een normatieve inslag krijgt. De bezorgdheid over de onrechtvaardigheid komt ook verder wel naar voren als hij onderwerpen bespreekt zoals de ongelijke kansen bij het onderwijs, de „non-competing groups” van Cannon (1974) en de voorrechten die kapitaalbezit met zich mee-

brengt. Maar in hoofdzaak geeft Atkinson, net als andere auteurs over dit onderwerp, een overzicht van de feiten (in Engeland en de Verenigde Staten) nopens de personele en de functionele verdeling, en hij bespreekt de overwegend economische theorieën die deze feiten kunnen verklaren.

De schrijver vindt zijn werk niet erg origineel. Hij legt wel wat meer de nadruk op statistieken en wat minder op algebra dan andere schrijvers en hij gaat uitvoerig in op de arbeidsmarkt. Hij bespreekt o.a. de „human capital approach” en verwante sociologische

benaderingen (zonder overigens het recente werk van Tinbergen te vermelden; wel worden besproken Mincer, Psacharopoulos en de défaitistische Jencks); hij geeft aparte hoofdstukken over de armoede en over mondiale inkomensverschillen.

Atkinson is sterk in zorgvuldige, cijfermatige, wat sceptische beschouwingen. Hij is op zijn best als het over lonen en salarissen gaat — het leeuwedeel van het inkomen dus. Ook schrijft hij zeer informatief over de vermogensverdeling. Hij is, naar mijn mening, zwak op de volgende punten.

1. De bespreking van het beleid; dit gebeurt te hooi en te gras, niet erg volledig en door het boek verspreid, met als uitzondering een apart hoofdstuk over „income maintenance”.

2. Atkinson vermengt voortdurend echte winsten met rente en andere kapitaalopbrengsten; hij blijft in een oude traditie door eigenlijk maar twee soorten inkomen te onderscheiden: loon en „profit” Daardoor ontsnappen essentiële samenhangen aan zijn blik, zoals de betrekkelijke stabiliteit van het winst-

aandeel en de sterke teruggang van het beleggersaandeel. Het karakter van grillige voorsprongpremies e.d. is een geheel ander dan dat van de stabiele, door kapitaalmarktfactoren bepaalde, interestvoet. Dit feit raakt bij Atkinson op de achtergrond. De pure winst, zijn ontstaan en zijn functies, komen er bekaaid af.

3. Het meer geavanceerde werk, zoals dat van Tinbergen wordt soms niet vermeld.

4. Het boek is een beetje saai; de schrijver laat zelden blijken dat we met heel eigenaardige raadsels te doen hebben (waarom is de reële rentevoet door de jaren heen zo constant? Atkinson werpt de vraag niet eens op). Wie een voorbeeld wil van een niet-saai boek over min of meer hetzelfde: Peter Wiles, *Distribution of income East and West* (1974) — een fascinerend verslag van een denkproces met o.a. woedende uitvallen naar de Gini-coëfficiënt als maatstaf voor de ongelijkheid. Wiles is aldoor aan het puzzelen. Atkinson geeft resultaten van een denkproces; het denken zelf is bij hem al gebeurd.

Persoonlijk vond ik het meest boeiende in dit boek een korte passage over de kwantificering van de onlust-door-ongelijkheid. Atkinson heeft daar een maatstaf voor uitgevonden, te weten de fractie van het nationale inkomen dat we, indien nodig, bereid zouden zijn op te offeren om de ideale inkomensverdeling te bereiken. Deze fractie laat zich uitdrukken in een verrassende formule, waarin o.a. het gewicht voorkomt dat een samenleving hecht aan de rechtvaardigheid bij de verdeling. Als deze maatstaf bijvoorbeeld 0,12 is wil dat zeggen, dat een land dezelfde „sociale welvaart” kan bereiken met een nationaal inkomen dat 88% is van het feitelijke. De maatstaf van Atkinson en de daarbij behorende formule zijn eerder gepubliceerd in 1970; zij zijn in de afgelopen vijf jaar nog zeer onvoldoende doorgedrongen in de literatuur, en er zijn bij mijn weten ook geen pogingen tot meting gedaan. Misschien verandert dat na de publicatie van dit boek.

J. Pen

Model en mogelijkheid. Opstellen aangeboden aan Prof. Dr. F. de Roos, Groningen, 1974, 340 blz., f. 55.

De onderhavige bundel bestrijkt wat onderwerpen betreft een groot gedeelte van de economische wetenschap. De redactiecommissie tekent hierbij aan, dat niet gezocht is naar een opzettelijke aansluiting bij het werk van F. de Roos. Het zou ten aanzien van de variatie ook weinig verschil hebben gemaakt. Eigenlijk ontbreekt alleen het econometrische aspect, maar dat lag wellicht voor de hand. De opgave, waarvoor een recensent zich gesteld ziet, is desondanks al moeilijk genoeg. Veel meer dan het aanstippen van de inhoud der verschillende bijdragen, zeventien in totaal, is in het kader van een boekbespreking niet mogelijk.

De rij wordt geopend door Van Popta met een interessante beschouwing over het ontstaan van de economie als zelfstandige wetenschap. Criteria ter bepaling van de zelfstandigheid zijn: differentiatie uit een meer omvattend geheel en de vraag of er een visie op het economische proces als geheel aanwezig is. De hierop aansluitende gedegen bijdrage van F. de Jong gaat over de waarde vrijheid van de economische wetenschap. Gesteld wordt, dat de fase van de zuivere theorie waarde vrij is. De hieraan voorafgaande fase van de motivering alsmede de fase van de toegepaste theorie, welke tot slot komt, zullen meestal ethisch bepaald zijn. Met betrekking tot de zuivere theorie hanteert De Jong nog het onderscheid tussen volwassen en onvolwassen theorieën. De laatste zijn niet falsificeerbaar. Hoewel zelf voorstander van

de empirische benadering hoop ik toch, dat aan dit onderscheid geen te grote betekenis wordt toegekend. Falsificeren, een andere term voor empirisch toetsen, is in de economie immers een hachelijke aangelegenheid.

De studies van Hennipman en Hessel zijn aan de keuze problematiek gewijd. De eerstgenoemde auteur bespreekt verschillende opvattingen van het eenstemmigheidscriterium van Wicksell als regel voor politieke besluitvorming. In dit opstel geeft Hennipman opnieuw blijik van zijn enorme belesenheid en vermogen om moeilijke zaken inzichtelijk te ordenen. De publicatie van Hessel is van geheel andere aard. Via een analyse van smaakwijzigingen komt de schrijver tot de mogelijkheid van interpersonale nutsvergelijking. Helemaal duidelijk is mij dit nog niet, maar het onderwerp zal altijd wel controversieel blijven.

Visser toont de tekortkomingen van het alom bekende IS/LM-model aan, indien de vraag naar arbeid op basis van de grensproductiviteitstheorie wordt bepaald. Hierbij kan worden aangetekend, dat de integratie van de neoklassieke en (neo-)Keynesiaanse theorieën inmiddels wel wat verder is gevorderd. Het IS/LM-model treffen we wederom aan in de wat verderop geplaatste bijdrage van Strydom, die allerlei multiplicatoren exact afleidt om deze tenslotte door middel van linearisaties te benaderen.

Van meer algemene aard zijn de opstellen van Knol, Huisman en Haan. In

een beknopte beschouwing schenkt Knol enige aandacht aan radicale denkbepelden. De auteur breekt een lans voor een dialoog tussen radicalen en traditionelen, maar maakt mijns inziens niet duidelijk wat hiervan de bedoeling is. Mag van de radicalen een bijdrage aan de economische wetenschap worden verwacht? Ik heb hierover mijn twijfels, die nog versterkt zijn door bestudering van het „alternatieve” leerboek van Robinson en Eatwell, dat Knol en passant lijkt aan te prijzen. Ook Huisman wil vernieuwing, maar bij hem gaat het vooral om de bedreiging van het milieu en de schaarste aan grondstoffen, die een nieuwe mentaliteit noodzakelijk maken. De studie van Haan bevat evenmin verrassende aspecten. De auteur heeft moeite met de term „ontwikkelingseconomie” en besluit op grond hiervan, dat de economische wetenschap van ieder land, dat wordt bestudeerd, een deugdelijke abstractie dient te maken.

Nadat Van Meerhaeghe nog eens heeft geconstateerd, dat geen algemene conclusies kunnen worden getrokken ter zake van het verband tussen internationale handel en economische groei, van welke kant ook bezien, volgen een drietal boeiende studies over macro-economische ontwikkelingen in een open volkshuishouding. Hiervoor tekenen achtereenvolgens Van Veen, Schouten en Van Muiswinkel. In het voetspoor van Mundell toont de eerstgenoemde schrijver aan, dat in een evenwichtsmodel met excess-vraagfuncties naar geld en goederen, die homogeen van de graad nul zijn, binnenlandse monetaire verstoringen bij vaste wisselkoersen geen effect op evenwichtswaarden van prijzen en de geldhoeveelheid hebben. Omgekeerd geldt, dat bij zwevende koersen buitenlandse prijsimpulsen geen interne repercussies veroorzaken. Schouten komt tot dezelfde conclusies en bespreekt daarenboven nog de gevolgen van een loonimpuls. Uitgangspunt voor de exercities van deze auteur is een monetair conjunctuur- en structuurmodel voor een open volkshuishouding, dat bijzonder ingenieus is geconstrueerd. Het is een compleet model, alle essentiële macro-economische mechanismen zijn erin verwerkt. Eenzigszins problematisch blijft het begrip reële rente, omdat geen expliciet verband wordt gelegd met de beweging van het prijsniveau. De conclusies gelden niet op korte termijn, zoals overigens ook door Van Veen wordt gesteld. In de studie van Schouten wordt evenwel steeds de gehele ontwikkeling, zowel op korte als op lange termijn, met behulp van cijfervoorbeelden beschreven.

Bij Van Muiswinkel zijn het vooral de grafieken, die de analyse schragen. Zoals blijkt, leidt een loonimpuls bij vaste koersen tot een geringere werkgelegenheid. Daarentegen induceert een

buitenlandse prijsimpuls een toeneming van de vraag naar arbeid en tevens een prijsstijging in het binnenland. Deze laatste conclusie, die we ook bij Schouten aantreffen, doet wat vreemd aan in het licht van de recessieve werking van recente olieprijsstijgingen. Het model, dat Van Muiswinkel hanteert, heeft een beperkte strekking. De conclusie met betrekking tot de buitenlandse prijsimpuls gaat niet meer op, indien de elasticiteit van de lonen t.o.v. de prijzen gelijk is aan één. Een dergelijke waarde lijkt op empirische gronden aannemelijk. Bij Schouten is het een kwestie van aggregatie. De stijging van de olieprijs heeft bijv. voor de Nederlandse economie een groter effect op de prijs van de invoer dan op de prijs van de concurrerende export. Indien slechts één buitenlandse prijs wordt meegenomen, blijven dergelijke toch wel belangrijke nuancerings buiten het gezichtsveld.

De bundel wordt afgesloten met een drietal zeer wel leesbare en interessante studies over institutionele aspecten in het kader van de macro-economie. (Volledigheidshalve zij vermeld, dat ik de allerlaatste bijdrage over het

toewijzingsprobleem bij emissies van de hand van Renooij verder onbesproken laat). Vermaat etaleert het conjunctuurpolitieke denken na 1950 en gaat na of het beschikbare instrumentarium nog kan worden uitgebreid. De rol van de lagere overheden in de conjunctuurpolitiek is het onderwerp, waar Goedhart over schrijft. De auteur concludeert, dat uitschakeling van het pro-cyclische gedrag van lagere overheden institutionele voorzieningen van verstrekkende aard zou vereisen. Bosman pleit voor een uitbreiding van het toezicht van de monetaire autoriteiten op financiële instellingen, maar wil hierbij wel pragmatisch te werk gaan. Uit de studie van Bosman blijkt, dat het identificeren van para-monetaire instellingen een gecompliceerde zaak is.

Dat dit *liber amicorum* opgedragen aan F. de Roos de boekenkast van elke economist zal sieren, hoop ik in het bovenstaande duidelijk te hebben gemaakt. Deze bundel bewijst opnieuw, dat de economiebeoefening in Nederland een boeiende en maatschappelijk relevante aangelegenheid is.

Th. van de Klundert

L. H. Klaassen en J. H. P. Paelinck: *Integration of socio-economic and physical planning*. Rotterdam University Press, 1974, 69 blz., f. 19,50.

In het kader van het United Nations Centre for Housing, Building and Planning schreven Prof. Dr. L. H. Klaassen en Prof. Dr. J. H. P. Paelinck een rapport onder de titel *Integration of socio-economic and physical planning*. Dit rapport werd enige tijd geleden in boekvorm (ca. 70 blz.) uitgegeven door de Rotterdam University Press. Dat het onderwerp van dit boekje belangwekkend is, is wel duidelijk na een aantal ernstige fricties die in Nederland zijn opgetreden tussen economische en ruimtelijke planning enerzijds en de sociale repercussies hiervan anderzijds (men denke aan de metro-problematiek in Amsterdam, en aan de voorgenomen overplaatsing van centrale diensten van de PTT naar het Noorden des Lands).

De auteurs benadrukken in hun boek, dat planning een complexe activiteit is, waarvan alle facetten op elkaar afgestemd dienen te zijn. Door taakverdelingen tussen departementen, tussen bestuursorganen op verschillende niveaus en tussen de verschillende disciplines, én door veel beslissingen ad hoc wordt vaak een ongecoördineerd beleid gevoerd, dat in maatschappelijk opzicht tot grote verliezen leidt.

Een meer geïntegreerde planningaanpak is alleen te bereiken door simultaan de verschillende planningfacetten systematisch op alle beleidsniveaus te beschouwen en het beleidsinstrumenta-

rium zodanig te kiezen, dat een optimale ruimtelijke en temporele allocatie wordt bereikt. Het is duidelijk dat een dergelijk voorstel een nogal zware wissel trekt op de bestuursorganisatie, reden waarom de auteurs ook ten aanzien van het vraagstuk van optimale beslissingsniveaus een aantal regels formuleren, gebaseerd op de rangorde en de frequentie der beslissingen. Aan het eind van het boek wordt tenslotte nog enige aandacht geschonken aan de ontwikkelingsproblematiek.

De hierboven weergegeven publikatie tracht vanuit een theoretische hoek een aantal beleidsrelevante ideeën te presenteren, die ook voor beleidsinstanties het overwegen meer dan waard zijn. Verschillende ideeën van de auteurs zouden, bij toepassing, leiden tot een doorzichtiger en meer gecoördineerd beslissingskader voor het overheidsbeleid. Binnen het doel en het kader van hun publikatie was het helaas niet mogelijk om meer in concreto aandacht te schenken aan een aantal hete hangijzers op dit terrein in Nederland (bijv. de problemen rond de gewestvorming, en rond de (sub)urbane planning). Het boekje biedt evenwel voldoende stimulansen om verder in deze richting door te denken. Twee illustraties van een mogelijke verdere terreinverkenning wil ik in dit opzicht graag even aanstippen.

Een operationalisering van de door

de auteurs voorgestelde geïntegreerde planningaanpak zou niet alleen eisen stellen aan het institutionele beleidskader, maar ook aan het theoretisch-economische instrumentarium. Beleidsvraagstukken met multi-pele (en vaak conflicterende) doelstellingen staan momenteel in het middelpunt van de belangstelling, en het is een taak van de economie om hier concreet vorm te geven aan een operationeel, theoretisch verantwoord denkkader. Recentelijk ontwikkelde multicriteria-analyses (met name stammend vanuit de operations research) zijn m.i. al een eerste veelbelovende aanzet in de goede richting.

Ten tweede, het probleem van de ontwikkelingslanden kan uiteraard alleen maar efficiënt worden aangepakt door de geïntegreerde ontwikkelingsplanning (die uiteraard niet geheel onafhankelijk is van de planning in westerse landen). In dit opzicht zou het zeker de moeite waard zijn om een aantal concrete „small is beautiful“-ideeën van Schumacher, Onyemelukwe e.a. in kaart te brengen en om te zetten in een systematisch planningkader op verschillende niveaus. De behoefte aan een dergelijke integratie is zonder meer aanwezig.

Concluderend, het is verdienen dat de auteurs in een qua omvang beperkte publikatie verschillende aanzetten hebben gegeven voor een verder doordenken van de voetangels en klemmen van een geïntegreerde „facetplanning“.

P. Nijkamp

Universiteit, democratie en wetenschap. Geschrift van de Prof. Dr. B. M. Telderstichting 25, Martinus Nijhoff, Den Haag, 1975, 120 blz., f. 12.

Rapport van het wetenschappelijk bureau van de VVD over de universitaire bestuursstructuur volgens de WUB.

esb

Mededeling

Case-prijsvraag

Ter stimulering van het gebruik van cases als methode van kennisoverdracht heeft de Case Commissie van het Nederlands Instituut voor Marketing besloten een case-writing-prijsvraag uit te schrijven. Deelneming staat open voor alle belangstellenden uit zowel onderwijswereld als bedrijfsleven. De prijs bedraagt f. 1.000. Reglement is verkrijgbaar bij NIMA-secretariaat, Van Alkemadelaan 700, Den Haag, tel.: (070) 26 43 41. Cases dienen vóór 31 december 1975 te worden ingeleverd bij het NIMA-secretariaat.